

GRAND HOTEL LOPUD

konzervatorska dokumentacija, dubrovnik 2005

PRISTUP

Povod ovoj Konzervatorskoj dokumentaciji jest adaptacija hotela - sada objekta bez funkcije i u propadanju.

Potreba sanacije, adaptacije, eventualne rekonstrukcije i revitalizacije Grand hotela Lopud otvara niz pitanja vezanih uz nastanak jednog od najreprezentativnijih objekata moderne na dubrovačkom području između dva rata. Smještaj hotela u centralnom dijelu uvale uz more, između povijesnog perivoja Đorđić-Mayneri i Dominikanskog samostana Sv. Nikole, položenog na sredinu parcele, uvučenog u drugi plan, ukazuje na istančan osjećaj graditelja u odnosu na urbanistiku mjesta i okruženje vrijednog graditeljskog kompleksa samostana čiju urbanu formu ponavlja/preuzima i parkovnih površina perivoja Đorđić-Maynery s druge strane čije elemente transponira u suvremenom duhu.

Objekt je posebno dragocjen, jer je ostao prepoznatljiv u svom izvornom obliku modernog funkcionalističko-konstruktivističkog stila, uz preinake koje mu nisu oduzele potpuno karakter te ga je moguće gotovo u cjelosti iščitati kako je zamišljen.

Grand hotel Lopud jedan je od najvećih hotela svog vremena na obali. Iako je često spominjan u literaturi kao biser arhitekture moderne, još uvijek nije našao svoje mjesto unutar Hrvatske moderne između dva rata. U tom pogledu posebno su dragocjena saznanja

do kojih su svojim istraživanjima došli Tomislav Premerl, Duško Kečkemet, Krunoslav Ivanišin i svi oni koji su se bavili pojavom i radom arhitekta Nikole Dobrovića na ovom području u periodu između dva rata na kojem je ostavio neizbrisiv trag.

Iako je korpus objekta Grand hotela Lopud do danas sačuvan u izvornom obliku, on je ipak tijekom ne predugo svoje povijesti, doživio preinake koje su ostavile traga. Stoga je nužno potrebno ustanoviti procese izmjena i pokušati ustanoviti originalni koncept i elemente objekta, zatim valorizirati elemente koji su od značaja za eventualnu ponovnu uspostavu, i na kraju prići njegovoj obnovi ne narušivši izvorne značajke objekta spomenika

Objekat je od svog idejnog začetka do danas prošao niz faza, od nacрта do izvedbe kada je izgrađen bez istočnog krila, preko nesretnog perioda korištenja za vrijeme drugog svjetskog rata u svrhu sklanjanja židova, preko konfiskacije 1946. godine, do adaptacije u osamdesetim godinama prošlog stoljeća kada mu je pridodano jugoistočno krilo, da bi na kraju privatizacijskim modelom došao u posjed današnjeg vlasnika Atlantske plovidbe, koja ga je odlučila renovirati i dati mu novi život.

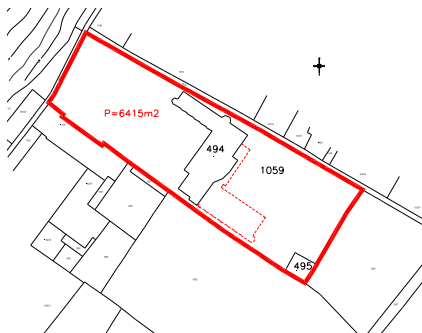
Grand hotel Lopud je zaštićeno kulturno dobro sukladno Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara ("Narodne novine" broj 69/99, 151/03, 157/03).

Tablica Izvoda iz registra kulturnih dobara Republike hrvatske ("Narodne novine" br. 6/2004) – lista zaštićenih kulturnih dobara -nepokretna kulturna dobra; Dubrovačko-neretvanska županija; Grad Dubrovnik

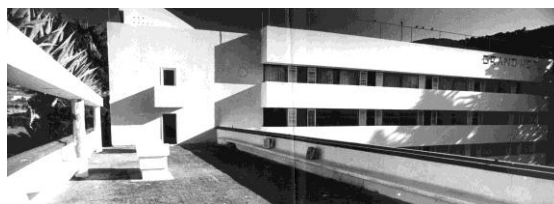
Naselje, Adresa	Kulturno dobro	Prostorne međe		Registar
		Katastarska čestica	Katastarska općina	
LOPUD	Hotel "Grand"	494, 495; 1059	Lopud	Z-1754

Osnovni identifikacijski podaci o kulturnom dobru (potrebno dopuniti podacima KDU)

Klasifikacija	nepokretno kulturno dobro
Naziv nepokretnog dobra	Grand Hotel Lopud
zaštićeno kulturno dobro	Z-1754
oznaka konzervatorskog odjela	KDU
Redni broj upisa	
Datum upisa	
Rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra	
Smještaj dobra: županija, općina/grad, naselje, lokalitet, adresa,	Dubrovačko-neretvanska županija; Grad Dubrovnik; Lopud O.Lopud; Centar uvale u naselju Lopud; Mata Vodopića 2 20222 Lopud
Ime i prezime, odnosno naziv i adresa vlasnika/korisnika/ imatelja kulturnog dobra,	Atlantska plovidba d.d. Dubrovnik, Od Mihajla 1, Dubrovnik
Vrijeme nastanka (datacija)	1934-1938
Popis katastarskih čestica unutar prostornih međa dobra (za pojedinačna nepokretna dobra)	494, 495, 1059
Katastarska općina	K.O. Lopud
položajni nacrt s prikazom prostornih međa u odgovarajućem mjerilu,	

Površina zaštićenog područja	6415m2
izvod iz zemljišnih knjiga,	
Autor kulturnog dobra	Arhitekta Nikola Dobrović
Ličnosti i organizacije vezani uz povijest kulturnoga dobra	Antun Sesan, Antun i Niko Glavović; Kosta Strajnić; Mladen Frka
Materijal od kojega je dobro izrađeno i tehnika izrade	Armirani beton / skeletgradnja
Karakteristična fotografija	

Identifikacijski podaci (povijesni sažetak i opis kulturnoga dobra)	Objekt je koncipiran na principima moderne. Kompozicija prostora gradi se na uskoj povezanosti s otvorenim prostorom i rješava se jednostavnom organizacijom sadržaja. Izgrađen je po principima brodske organizacije prostora sa strogo funkcionalno razrađenim i razgraničenim prostorima. Sastoji se od prizemlja, četiri kata i krovne terase koja uz široko razvedeni vrt nudi mogućnost za razvijanje organiziranih i spontanijih događanja. Jednostavan, čist konstruktivni sistem nosivih stupova s podvlakama, prepustima i pločama međukatnih konstrukcija baza je na kojoj se razvijaju opne zidova koje obavijaju funkcijom određene zatvorene prostore. Objekat je izrazito čiste forme koji se s pravom postavlja u sam centar suvremenih zbivanja u arhitekturi svog vremena. Ovo djelo u cjelini s drugim djelima istog autora zauzima značajan položaj u razvoju naše arhitekture.
---	---

sustav mjera zaštite kulturnog dobra.

ZAČECI IDEJE O HOTELU

Investitori gradnje hotela i ujedno prvi vlasnici hotela su Antun Sesan Lovrov i braća Glavović – Antun i Niko pok. Marina, inače vlasnici tadašnjeg pansiona Glavović na Lopudu. Dana 19. oktobra 1929. sačinili su Kupoprodajni ugovor kojim su, od Constantina Nikolajevskog (generalnog direktora željeznica u Besarabiji, tada sa stanom u San Michelu – Francuska) zastupanog po punomoćniku, kupili svaki za jednu trećinu zemljište na Lopudu koje sačinjava čest.zemlje 1059. Ugovorena cijena bila je 40.000,00 dinara. Već 22.10.1929. godine izvršena je preuknjižba prava vlasnosti ove nekretnine Zaključkom Kotarskog suda u Dubrovniku u Zemljišnom uredu u Dubrovniku.¹

Stoje Antun Glavović i Antun Sesan, između njih Niko Glavović sjedi

¹ Kupoprodajni ugovor 19.10.1929. – Privatni arhiv gđe. Vlaste Pulić (kćer N.Glavović) (u daljem tekstu PA VP)

LOPUD U GODINAMA IZGRADNJE HOTELA

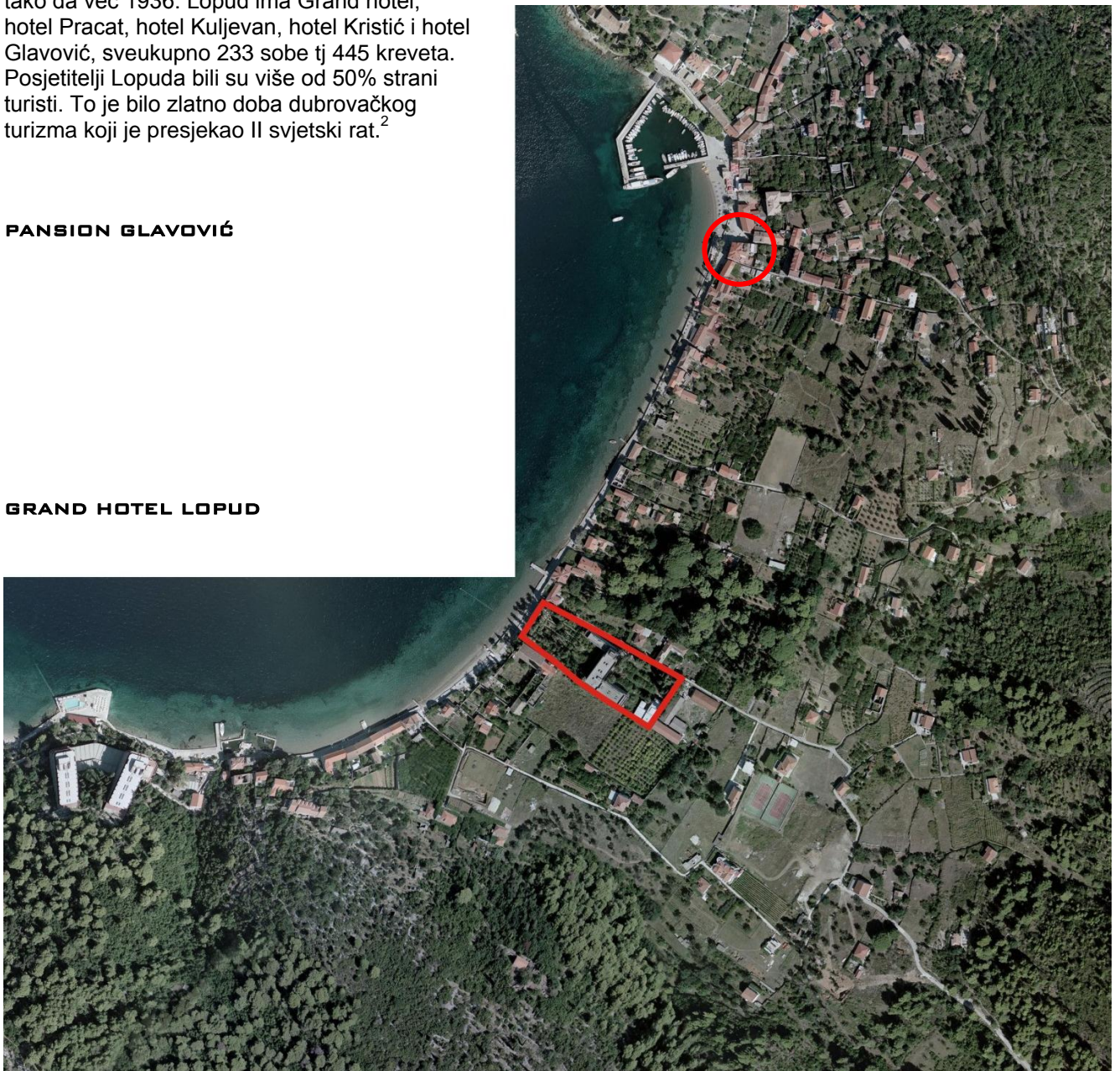
Lopud se razvio iz ribarskog naselja u turističko mjesto zahvaljujući privatnoj inicijativi i domaćim sredstvima koja su uložena u podizanje smještajnih kapaciteta.

Uporni i pronicljivi mještani, potomci okretnih i sposobnih predaka, u prošlosti istaknutih dubrovačkih pomoraca i trgovaca, uspjeli su od Lopuda stvoriti važno turističko mjesto dubrovačke rivijere.

U malom vremenskom razdoblju podignuto je 5 većih i nekoliko manjih smještajnih objekata, tako da već 1936. Lopud ima Grand hotel, hotel Pracat, hotel Kuljevan, hotel Kristić i hotel Glavović, sveukupno 233 sobe tj 445 kreveta. Posjetitelji Lopuda bili su više od 50% strani turisti. To je bilo zlatno doba dubrovačkog turizma koji je presjekao II svjetski rat.²

PANSION GLAVOVIĆ

GRAND HOTEL LOPUD

² Jadrušić, M. (2002.), Hotel Grand, Seminarski rad, Veleučilište u Dubrovniku, Menađment u turističkoj destinaciji, mentor:Mr Lukša Lucijanović, Dubrovnik

PRILIKE U DUBROVNIKU KOSTA STRAJNIĆ I NAGOVOR ZA IZBOR INVESTITORA

Razmatrajući arhitekturu u Dalmaciji između dva rata, može se reći da se gradilo minimalno, pokoja škola, skromnija javna ili privatna zgrada. Manja primorska mjesta, osobito ona na otocima doživjela su graditeljski procvat u posljednja tri desetljeća 19. stoljeća i u prvom desetljeću 20. stoljeća. Jedini grad koji se naglo razvijao bio je Split. Turizam je bio tek u začetku i nije bitno utjecao na izgradnju ni Splita ni ostalih dalmatinskih mjesta osim donekle Dubrovnika.

Obzirom na razvijeniju građevinsku djelatnost - prvo u Splitu, a potom i u Dubrovniku došla je do izražaja polarizacija dvaju idejnih stajališta „avangardne“ i „tradicionalne“ arhitekture. Izraženije u Dalmaciji jer uloga tradicije kao suvremenog kreativnog faktora je u Dalmaciji bila dublja obzirom na građevnu tradiciju primorskih gradova, a i tradicionalni građevni materijal kamen igrao je pri tome važnu ulogu. Vrijeme je to kada u našem primorju niču kuće i vile eklektičnog i secesijskog stila, tirolskih oblika, imitacije dvoraca s kulama i slično.

Idejni i teoretski sukob „moderne“ i „tradicionalne“ arhitekture došao je do punog izraza u polemici što se tridesetih godina razmahala između Splitsanina Vinka Brajevića i Koste Strajnića³ ali oni su tom prigodom bili tek glasnogovornici dviju suprotnih struja javnih radnika, likovnih kritičara, konzervatora i arhitekata.

Kosta Strajnić⁴ - umjetnički kritičar je ključna osoba međunarodne modernizacije

³ Kečkemet, D.(1976.) Moderna arhitektura u Dalmaciji, „Arhitektura“ 156-7, Zagreb

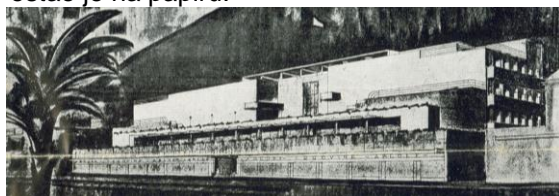
⁴ Srhoj, V., (1988.) Kosta Strajnić – život i djelo, Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, mentor Prof dr Tonko Maroević, Zagreb
KOSTA STRAJNIĆ (Križevci, 29.V 1887. – Dubrovnik, 23.VII 1977.) Rođen u Križevcima u porodici koja potječe iz srpskog sela Sokolovci nedaleko manastira Lepavina. Osnovnu školu završava u Varaždinu, gimnaziju u Bjelovaru. Nakon gimnazijske mature odlazi na studij slikarstva u Beč gdje ostaje jednu godinu, apsolvirajući dva semestra umjetničke škole. Vrativši se potom u Zagreb nastavlja studije na Višoj umjetničkoj školi u klasi Bele Čikoša i Klementa Crnčića, završivši šest semestara koliko je propisno za stjecanje zvanja srednješkolskog učitelja crtanja. Vladinim dekretom 1911. zapošljava se na Realnoj gimnaziji u Zagrebu, odakle je premješten malu realnu gimnaziju u Krapinu. Ponovno odlazi u Beč gdje studira povijest umjetnosti i estetiku u Institutu J.Strzygovskog. Nekoliko mjeseci prije Balkanskih ratova prelazi u Beograd gdje na poticaj Bogdana Popovića preuzima mjesto nastavnika na beogradskoj gimnaziji. Uoči prvog svjetskog rata dobija jednogodišnji dopust za nastavak studija u Paizu. Na putu iz Beograda u Pariz zadržava se u Zagrebu gdje je uhapšeni sproveden u istražnoj zatvor u kojem je

dubrovačke kulturne sredine. Za Strajnića, prema egzaltiranoj poslijeratnoj ocjeni Nevena Šegvića „advokata Le Corbusiera“, moderna arhitektura, kao jedini izraz prikladan prostoru nove nacije, logičan je završni stupanj organskog, uvezenim historicizmima prekinutog, razvoja stilova u izuzetnoj povijesti arhitekture Dubrovnika.

Ovu jedinstvenu Strajnićeovu viziju modernog Dubrovnika dijelio je i u fragmentima konceptualne cjeline ostvario jedino Nikola Dobrović. U publikaciji „Dubrovnik bez maske, uzaludni naponi i teška razočaranja“ Strajnić je opisao neobične okolnosti Dobrovićeve pojavljivanja u uspavanoj i konzervativnoj kulturnoj javnosti.

Nikola Dobrović se naime, uz Ivana Meštrovića, Josipa Plečnika i Edu Šena, pojavljuje kao svjedok obrane na suđenju Kosti Strajniću, čiju je oštru kritiku upućenu kvazitradicionalnoj gradnji današnjeg hotela Excelsior na Pločama projektant doživio kao osobnu uvredu.

U istoj knjižici donosi Strajnić ogledni moderni projekt za Dubrovnik, za hotel Kursalona na Pilama, koji 1929. besplatno „kako bi se investitor odgovorio od historicističke gradnje“ na Strajnićeovu zamolbu je izradio arhitekt Nikola Dobrović. Kako „naši ljudi misle da je patriotska dužnost biti konzervativan u svemu, pa čak i u arhitekturi“, ovaj Dobrovićeov projekat ostao je na papiru.

zadržan nekoliko mjeseci. Pred kraj prvog svjetskog rata odlazi u Prag, potom u Varšavu i Pariz (1924-28). Godine 1928. odlazi na nagovor i prporuku Ivana Meštrovića i Marka Murata u Dubrovnik sa zadatkom da tamo okupi mlade likovne talente i poradi na osnivanju jedne likovne akademije. U Dubrovniku je najprije zaposlen kao pomoćni konzervator da bi nakon umirovljenja Marka Murata 1932. postao šefom bivšeg Nadleštva za umjetnost i spomenike. Na kon drugog svjetskog rata prvi je direktor Umjetničke galerije (1945-48) čije je osnivač i inicijalni donator, nakon čega odlazi u mirovinu 1948. Okupivši oo sebe mlade talente u međuratnom i poratnom periodu najzaslužniji je za stvaranje likovne klime i orijentaciju dubrovačkih slikara prema kolorističkom slikarstvu ekspresionističkog predznaka čiji us roonačelnici upravo Strajnićeovi gosti i prijatelji Dobrović, Konjović, Lubarda, posružnik, Šumanović i drugi, najzaslužniji za likovno osvježavanje i umjetničko definiranje, odnosno stilogeni utjecaj na fenomen tzv „dubrovačke slikarske škole“ /Ettor, Rajčević, Masle, Dulčić, Pulitika, Baica, Bnadramija, Collona...)

Uskoro, međutim zahvaljujući progresivnim pogledima nekoliko dubrovačkih građanskih obitelji dobiva arhitekt Dobrović niz naruđbi za projekte više obiteljskih kuća, dvaju hotela, dijeli nagradu na natječaju za Gradsku kavanu s Kauzlarićem i Gombošem, kreativno intervenira u prizemlju palače Sponza i tako ostvaruje sasvim sigurno najznačajniji opus moderne arhitekture na području čitave Dalmacije.⁵

Uz ime Nikole Dobrovića kao presudno ponovo se pojavljuje ime Koste Strajnića. Na zahtjev Antuna Sesana, Kosta Strajnić - prijatelj braće Dobrović, obratio se prijedlogom Nikoli Dobroviću da prihvati izradu projekta za Sesanov pension. Odluka pomorskog kapetana Antuna Sesana, da se u ulozi investitora obrati Nikoli Dobroviću za izradu novog Grand hotela na Lopudu 1931. umnogome je usmjerila njegov budući rad.⁶

Pomorski kapetan koji se u ulozi investitora obratio Dobroviću za izradu svog novog hotela tada nije ni slutio da njegova odluka u tom času mijenja presudno tijek života i rada jednog od naših najvećih arhitekata, a istovremeno i stranice povijesti naše novije arhitekture. Dobrović je tako dobio svoju prvu realizaciju u Jugoslaviji koju je s toliko nestrpljenja

⁵ Ivanišin, K. (1999.), Nikola Dobrović – Hotel Grand na Lopudu, „Oris“, 3 (3): 126-139, Zagreb

⁶ Vukotić-Lazar, M. (2002.), Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića (1945.-1967.), Plato, Beograd U zaostavštini Petra Dobrovića je pismo koje je Kosta Strajnić uputio Nikoli Dobroviću iz Dubrovnika u Prag 15.1 1931 „Dragi Nikola, vlasnik pansiona na Lopudu, g. Antun Sesan, bivši pomorski kapetan i vođa revolucije mornara u Kotoru 1918 (koji je skoro trećinu današnjih oficira naše mornarice dao vezati) riješio se da podigne na ono zemljište koje je nedavno kupio, veliki pansion. Ovo zemljište nalazi se na stacionom planu pod čest. 1059 (K.Nikolajevski) na jednom od najljepših položaja na otoku Lopudu (tu je Petar boravio i slikao i tom prilikom se upoznao a simpatičnim g. Sesanom). Zanimljivo je da su preci g.Sesana u stara vremena pisali Cezanne (jednako kao veliki slikar). Pošto je g. Sesan vrlo kulturni čovjek i vrlo naprednih ideja, on me je zamolio da napravite projekat za njegov novi pansion. Razumije se on me je odmah upozorio da je spreman da vam projekat honorira onoliko koliko budete tražili. Njegova je želja da svoj pansion gradi bezuslovno po vašim nacrtima i bavi se mišlju da vas pozove na proljeće kako biste sami mogli nadzirati gradnju. Iz priloženog građevnog programa vidjet ćete što se sve traži. Da biste se mogli što bolje orijentirati šaljem vam nekoliko razglednica. G. Sesan bi želio imati od vas po mogućnosti što prije skice. Nastojte stoga da mu ovoj želji udovoljite. Ja sam sretan što je sigurno da ćete vi dobiti cijeli ovaj posao. Ne samo izrada nacrta nego i nadzor nad izvedbom gradnje. Prema tome ovaj će pansion biti prvo vaše djelo u Dalmaciji. Nadajmo se i jedno remek djelo koje će služiti kao svijetao primjer za izgradnju jugoslovenskog primorja.“

očekivao. Ono što nije uspio izboriti dotada dobijenim natječajima, pružio mu je Antun Sesan, čovjek koji je okom pomorskog kapetana, izoštrene za širinu i daljinu gledanja, prije svih onih stručnih kompetentnih i zvaničnih vidio da povjeriti građenje Nikoli Dobroviću, znači garanciju za kvalitet objekta. Za takvu odluku trebalo je pored vidovitosti imati i dovoljno hrabrosti: otići se iz konvencionalnih stega i obratiti se arhitektu oko čijeg imena su se već uveliko u Dalmaciji ispredale intrige i dizale polemičke rasprave. Ne može se poreći da je arhitekta Dobrović doživio veliki uspjeh kad je putem dobivenih natječaja u Splitu izvršio prodor svojih naprednih ideja i to na tlu Dalmacije na kome je tradicija u svijesti klasično odgojenog građanstva imala duboke korijene, ali reakcionarne snage spriječile su izvođenje tih projekata i počele kampanju protiv moderne arhitekture. Neraspoloženja i sumnji bilo je i u dubrovačkom kraju kad se Dobrović svojim suvremenim projektima dobrovoljno priključio akciji kritičara Koste Strajnića u cilju prosvječavanja dubrovačkih građana u naprednom duhu.

Imajući sve ovo u vidu, odluka kap Sesana smatra se značajnom. Držeći se savremene arhitekture i ne obazirući se na pričanja i klevete, on se pojavio u Pragu da bi se osobno upoznao sa svojim budućim arhitektom, u vrijeme kada su se vršili obračunski radovi na Jugoslovenskom domu. Pošto se uvjerio da je Dobrović pored poniranja u savremenost ujedno i praktičan čovjek, kapetan Sesan pozvao je mladog Dobrovića da dođe na Lopud i tako mu definitivno poklonio svoje povjerenje.

Za dobru arhitekturu nije dovoljan samo arhitekta, njegov talenat i znanje; ništa manje je neophodan inteligentan i vidovit investitor koji će sposobnom arhitekti ukazati povjerenje.⁷

DOBROVIĆ STANJUJE NA LOPUDU

Dobrović je 1934. godine napustio Prag i nastanio se na Lopudu što potvrđuje i pismo kapetana Sesana Ivanki Dobrović koja nakon smrti supruga 1967. moli kapetana informacije i potvrde da je njen muž radio objekat Grand hotela, a u svrhu reguliranja mirovine.⁸

⁷ Perović, M.R. (1980.), Dobrović – Tekstovi Nikole Dobrovića u izboru Miloša R. Perovića, Urbanizam Beograda, 12 (58), Beograd

⁸ „U svakom slučaju radi vašeg ravnanja vaš pokojni suprug započeo je projektiranje Grand hotela Lopud početkom 1934. godine kada se i nastanio u tu svrhu na Lopudu i trajanje njegovog boravka, a sve u vezi gradnje Grand hotela, trajalo je sve do konca 1938 godine. Radovi su kompletno završeni i izvanjski radovi okoliša hotela. U još svježem mi je sjećanju, da je pokojni poslije dobijanja ovlaštenja, projektirao i izvodio radove na Lopudu, Dubrovniku i okolici - toliko je u mom sjećanju“ (PA-VP)

Tada počinje Dubrovački period u stvaralačkom opusu arhitekta Nikole Dobrovića - period u kome će njegova samostalna djelatnost dobiti puni zamah.

Kroz prepisku braće Dobrović saznaje se iz pisama da je Nikola Dobrović već tada imao puno posla. Živio je u pansionu Glavović na Lopudu, gdje je s nestrpljenjem očekivao početak gradnje hotela Grand na Lopudu, pa kaže: „Jedva čekam da pristupim gradnji, što će nastati kako računam tek za petnaest dana – općina je rđavo uputila molbu Sesanovu radi građevne dozvole pred dva meseca, tako da sam imao posla pronaći tu molbu na Cetinju“.

DOBIVANJE GRAĐEVNE DOZVOLE

Kraljevska Banska Uprava, Tehničko odjeljenje, Cetinje - izdalo je Rješenje da se predloženi projekt u svemu odobri, 22.05.1934. pod brojem 10713/34.⁹

Ovaj podatak je dragocjen, a znamo i to da je jedan primjerak građevne dozvole čuvan i u Tehničkom odjeljenju u Dubrovniku, koji se danas čuva u Historijskom arhivu. Međutim, obzirom na nesređeni fundus 20. stoljeća do originalnih nacrti na koje je izdana građevinska dozvola, sa svim spisima, tehničkim opisima i detaljima nije bilo moguće doći, bar u ovako kratkom vremenu dok se piše ova konzervatorska dokumentacija. Zbog toga oslanjamo se na ostale arhive kako obitelji, tako i projektnog biroa Arhitekt (u daljem tekstu PB Arhitekt) koji su za potrebe rekonstrukcije osamdesetih godina od vlasnika dobili nacрте koji su bili u njihovom vlasništvu.

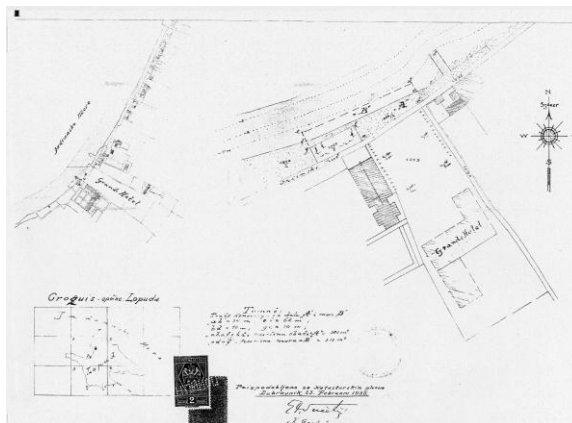
POČETAK IZGRADNJE HOTELA - 1934.

Dana 10.07.1934. sačinjen je Zapisnik „na licu mjesta u Lopudu na zemljišnoj čestici 1059 vrt biće 1 ZU 239 K.O. Lopud vlasnosti Sesan Antuna i drugova iz Lopuda dana 8.07.1934.“, a „Predmet je javna komisijaska rasprava, koja se obavlja u svrhu izdavanja prethodne dozvole za podizanje zgrade i vođenje u istoj ugostiteljske radnje sa pravom držanja hotel – restorana pod nazivom „Grand Hotel Lopud“. Prisutni su svi zakonom propisani sudionici, a od molitelja Sesan Antun i ing. Dobrović Nikola, kao projektant zgrade, zainteresirani susjedi te ispred samostana Dominikanaca u Dubrovniku starješina samostana Otac Augustin Farčić. Predsjednik komisije izlaže da je Kraljevska Banska uprava u Cetinju rješenjem Broj:

10713/34 od 22. svibnja 1934. na traženje molitelja odobrila predložene projekte. Konstatira se također da su bila dva prigovora i to jedan od predstavnika samostana i crkve Sv. Nikole zbog držanja gostionice, a drugi od Općine za oduzimanje potrebnog zemljišta u svrhu proširenja puta. Komisija je mišljenja u prvom slučaju da se tražena dozvola izda za podizanje zgrade i predhodna dozvola za obavljanje radnje uslovom da se prije otpočetka rada izvrši kolaudacioni pregled zgrade po propisima, a u svezi drugog slučaja su mišljenja da je to pitanje privatno-pravne prirode, a ukoliko bi se pitanje smatralo javnopravne prirode riješit će se shodno propisima o eksproprijaciji.¹⁰

KONCESIJA NA PLAŽU - 1935.

Slijedom dokumenata koje imamo 1935. traži se koncesija za obalu „A“ i more „B“, „ab“= 34m; „bd“=10m; „ef“=62m; „ge“=10m; „abcfgha“ Površina obale „A“=300m²; „cdef“ površina mora „B“=310m².

TIJEK IZGRADNJE HOTELA - 1936.

U pismu iz 1936. vidi se da je izgradnja hotela uveliko poodmakla „Nadam se da ćemo ovog mjeseca svršiti fasadu, podloga je za plemenitu žbuku već gotova pa ću sad poslati par fotografija“

U istom pismu su podaci koji govore o djelatnosti Nikole Dobrovića na jednoj manjoj električnoj centrali sa inženjerom Markovićem, koji je bio upravitelj elektrane u Dubrovniku, a i Dobrovićev kolega iz Praga. U drugom pismu, navodi da je hotel otvoren uprkos činjenici da prizemlje i suteran nisu bili još završeni.¹¹

⁹ Rješenje Kraljevske banske uprave – Tehničko odjeljenje od 25.05.1934. – PA VP

¹⁰ Zapisnik u svrhu izdavanja prethodne dozvole 10.07.1934. – PA VP

¹¹ Vukotić-Lazar, M. (2002.), Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića (1945.-1967.), Plato, Beograd

OBJEKAT SE NALAZI U ITINERERIMA, PROSPEKTIMA

Užurbano se radilo na dovršavanju objekta i već 1936. iako nije gotov - otvoren je, a promidžba je otpočela.

U dobro opremljenom prospektu, štampanom u Jugoslaviji u Mariborskoj tiskarni¹² na engleskom jeziku Grand Hotel se navodi kao vodeći hotel na Lopudu. „Izgrađen 1936., ima 80 soba opremljen po modernim standardima. Svaka soba ima balkon, vruću i hladnu tekuću vodu, električno svjetlo, bežičnu i dobru ventilaciju, vlastitu elektranu, automatske telefone, kuhanje na struju. Kafe na terasi. Blagovaona, djelimično zatvorenu, djelimično otvorenu; obroci se također serviraju i u vrtu. Električne ventilatore, ribnjak, tamnu komoru za fotografiju. Dvije prostrane krovne terase. Dnevne koncerte. Kupaone i tuševne na svakom katu.

Između hotela i plaže na udaljenosti od 60 yardi je park s površinom 2000 kvadratnih yardi, zasađenih s čempresima i maslinama, oleandrima, narančama i limunima, mnogim sortama palmi i kaktusa, ružmarinom, eukaliptusom, mimozom itd. Vlastita perad i povrće.

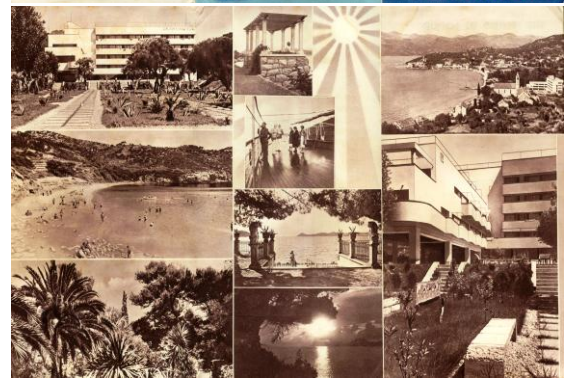
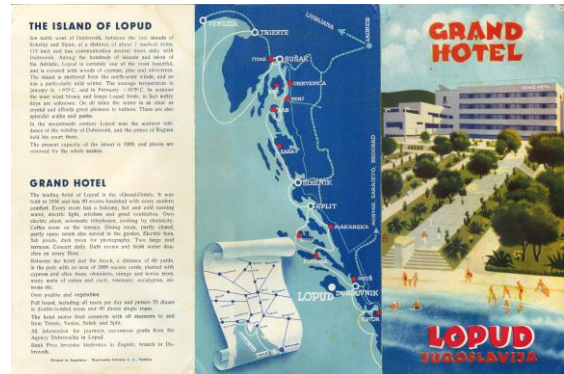
Puna cijena, uključujući takse za dan i po osobi je 75 dinara u dvokrevetnim sobama i 90 dinara za jednokrevetnu sobu.

Hotelski motorni brod spaja sa svim parobrodima za i iz Trsta, Venecije, Sušaka i Splita.

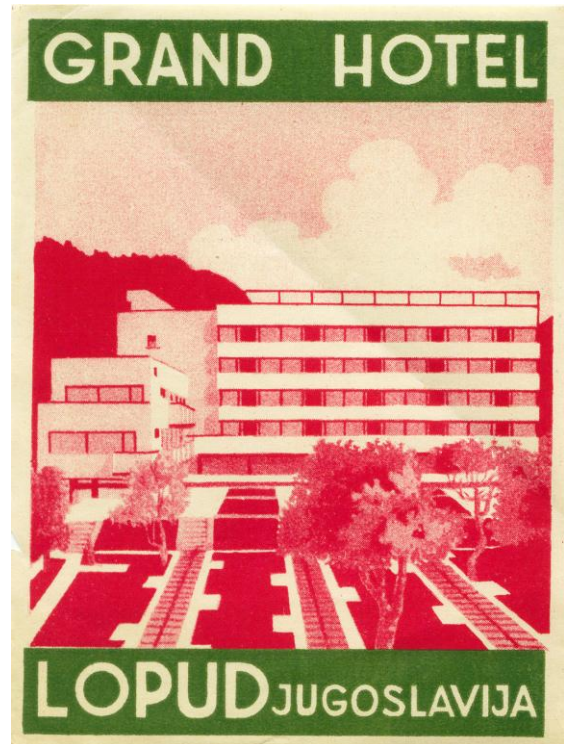
Sve informacije za putovanja i izlete gratis može se dobiti od Dubrovačke agencije na Lopudu.“

Originalni pribor za jelo i posuđe s natpisom GRAND HOTEL LOPUD u vlasništvu gđe Vlaste Puljić

Turistički prospekt na engleskom jeziku

Letak / reklama

¹² Prospekt „GRAND HOTEL LOPUD JUGOSLAVIJA“ – PA VP

Mesto — Misto Miejscowość	Ime hotela, pensiona, svratišta, gostione, restorana Naziv hotela, hostince, kavarňny, pensionátu, restorance Nazwa hotela, zajazdu, kawiarni, pensionatu, restauracji	Otvoreno Otwórzono Otwarte	Ukupan broj soba Calkovny počet pokojů Ogólna liczba pokojů	Ukupan broj kreveta Calkovny počet lůzek Ogólna liczba lůzek	Soba sa 1 krevetom Pokój s 1 lůžkem Pokój z 1 lůžkiem		Soba sa 2 kreveta Pokój s 2 lůžky Pokój z 2 lůžkami		Pension Pensje Pensjonat		Doručak Snídanie Snídanie	Ručak Oběd Obiad	Večera Večeře Kolacja	Ogrev Otop	Ogrzewanie	Servis — posluga Obsluga — Obsługa	Komfor Komfort
					Dinar	Dinar	Dinar	Dinar	Din	%							
Lopud Km Pr K	H. Glavović i Depandanca	*	35	63	25	40	60	5	20	20	15						E
	H. P. Kristić	*	54	100	15-20	30-40	56-60	4	18	18							E V R
	H. P. Kuljevan	*	23	41	20	40	60-65	5	20	20	8						E V
	H. Grand Hotel Lopud	*	79	170	50	70	65-75	5	22	22	10	10					E V
	H. Pracat	1. 4. — 31. 10.	42	71	25	40	60-65	5	18	18							E

„Hotelski vodj“ iz 1936, strana 23

U drugom prospektu „Hotelski vodj“ koji je 1936. štampao „Putnik“ Beograd¹³ (trojezično još i na češkom i poljskom) u napomeni see kaže da Hotelski vođ sadrži hotele (pensione, gostione itd) najpoznatijih ljekovitih banja, klimatskih mjesta, primorskih mjesta, a osim toga još i većih gradova i saobraćajnih centara. Pojedina mjesta i hoteli sređeni su po alfabetском redu, te ne označavaju rang hotela. Podaci o cijenama i komforu dobiveni su od vlasnika odnosno zastupnika te za točnost istih Direkcija društva Putnik ne preuzima odgovornost...

Tako za Lopud na strani 23 navodi kratkim oznakama ili simbolima općenito da je to klimatsko mjesto (Km), primorsko mjesto (Pm), koje ima Parobrodsku stanicu, Poštu, Telegraf, sport na vodi, ribolov i Kupalište (K). Dalje nabroja koji hoteli, pansioni tada postoje : H.Glavović i depadansa, H.P.Kristić, H.P.Kuljevan, H.Grand Lopud i H.Pracat. Od nabrojanih svi osim H.Pracat su otvoreni tijekom cijele godine, od njih najveći je Grand hotel Lopud, budući ima 79 soba tj 170 kreveta. Na cijelom Lopudu ukupan broja soba/kreveta je 233 tj 445 što znači da Grand Hotel Lopud nosi cca 35% smještajnih kapaciteta na otoku Lopudu.

Dalje donosi cijene pa je razvidno da je Grand hotel najskuplji, za usporedbu: soba s jednim krevetom je 50 dinara, a u ostalim pansionima 25 dinara, i jedini ima Servis – poslugu. Pored E-električnog osvjetljenja, V-vrta, soba s kupatilom, te centralnog grijanja - jedini ima glazbu i tekuću toplu vodu.

Budući prospekt donosi cjelokupnu hotelsku ponudu tadašnje Jugoslavije, možemo usporediti veličinu/kapacitet novoizgrađenog Grand hotela Lopud s ponudom u Dubrovniku i ostalim mjestima. U Dubrovniku jedino se može usporediti s Hotel Imperialom koji ima 110 soba sa 156 kreveta, te s Pansionom

Viktorija koji ima 60 soba sa 110 kreveta.

Ostali hoteli i pansioni su puno manji.

Promatrajući hotele na obali jedino još u Biogradu na moru je Hotel Ilirija sa 146/246 te u Crikvenici H Therapia 120/200;

U Zagrebu koji tada ima 8 hotela samo Hotel Esplanade ima veći broj soba 185/281 krevet,

te Hotel Milinov sa 100/133, ali ne i veću cijenu. U Beogradu četiri hotela imaju veći kapacitet, a u Ljubljana tri. Ostali hoteli s većim kapacitetom su toplice i u unutrašnjosti su zemlje.

Obzirom na gore rečeno, a ne ulazeći u karakter građevina (da li su građene u modernom duhu ili ne) može se reći da je izgradnja Grand hotela Lopud bio svojevrsan kako građevinski tako i društveni pothvat.

Obzirom na gore rečeno, a ne ulazeći u karakter građevina (da li su građene u modernom duhu ili ne) može se reći da je izgradnja Grand hotela Lopud bio svojevrsan kako građevinski tako i društveni pothvat.

RAD NA OKOLNOM UREĐENJU, REAKCIJE STRUČNJAKA – 1937.

Početakom 1937. u pismu bratu, Nikola Dobrović govori o „svom hotelu“, sa posebnim osvrtom na tešku situaciju, ali uz oduševljenje za novonastali hotelski park kao i na reakcije koje je ovaj hotel izazavao u zemlji i inostranstvu.

„Uradio sam iza kuće jedan novi park, koji je puno lepši od onog ispred hotela. Ovaj park mi čini zbilja zadovoljstvo. Imam osjećaj koji put da mi se isplatilo mučiti se ovako skromnim sredstvima, već radi ovog novog parka. Sada se hotel nalazi unaokolo, u parku, čega ranije nije bilo. Na terasama sam uredio viseće bašte, tako da više nisu ni one tako gole. Sada se gradnja priljubila uz okolnu prirodu još više, odnosno obnuto priroda mi zaglujuje još prisnije moju zgradu. Svršio sam jedno pedeset komada interesantnih betonskih klupa po baštama.

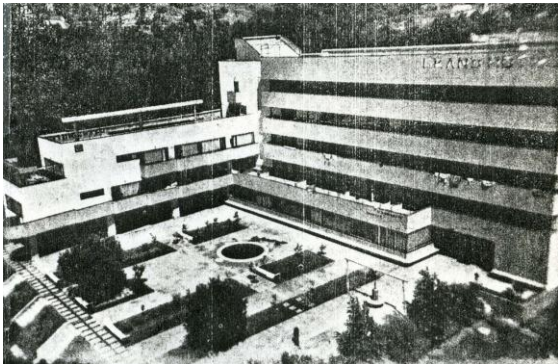
Sad radim na pergoli, koja vodi od građevine do mora. Osim toga mnogo drugih stvari: svršio sam kanalizaciju, kuhinju s namještajem itd.

¹³ Hotelski vodj, Izdanje „Putnik“ Beograd, 1936 – PA VP

Početak oktobra pojavio se izravno iz Praga moj profesor Mendl, bili su i drugi arhitekti, pa se pročulo u Pragu da se na Lopudu nešto radi što valja.

Profesor je bio jako zlatan i ushićen na mene, rekući da će ovo sačuvati nešto u istoriji arhitekture. Bili su zapanjeni što sam ovde bez industrije s običnim ljudima izradio. Sada se na mene obratila Stavba, znaš onaj češki časopis, i žele mom hotelu posvetiti ceo jedan broj. Čim završim neke detalje daću izraditi snimke i poslaću im. Članak sam već izradio.

U Trebinju je nova općinska uprava pa stvar zapinje, ali ću centralu ovde na Lopudu početi još u toku ovog meseca. Inače je i na Lopudu nova Općinska uprava, a Niko Glavović je načelnik, a tajnik je jedan mladi, energični i inteligentan moj prijatelj. Sada smo puni planova za Lopud, samo nam smeta što smo preuzeli praznu blagajnu...

„Jedna od najmodernijih i najkomfortnijih hotelskih građevina na Jadranu je „Grand-Hotel“ na Lopudu“ slika i prijevod potpisa ispod slike iz novinskog članka objavljenog u novinama „Dalmatien“ na njemačkom jeziku

ZAVRŠETAK OBJEKTA - 1937.

Izgradnja Grand hotela Lopud vlasnosti „Lopudskog Hotelijerskog i Gradjevinskog društva s.o.j.“ započela je 1.07.1934., a konačno dovršena 10.05.1937.¹⁴, uporaba je započela 15.05.1937.¹⁵

PRIJEM OBJEKTA - 1938

Sresko načelstvo Dubrovnik, Broj: 29997/38 16.11.1938. Lopudskom hotelskom i građevinskom društvu s.o.j. g Sesan Antuna obavještava da: „na osnovu čl. 10 Uredbe o klasifikaciji ugostiteljskih radnji i maksimiranju cijena u tim radnjama od 7.7.1938. god. II.broj: 26041/T nakon što je određenim postupkom ustanovljeno, da ispunjava Vaša ugostiteljska radnja na Lopudu koju obavljate na osnovu dozvole Sreskog načelstva u Dubrovniku od 15.06.1938. god. Br. 17241/37 sa pravom držanja hotela sa 81 sobom i restoran pod nazivom Grand hotel Lopud i koja je radnja

upisana u obrtnom registru 1.C. pod tek.br. 572 sve uslove čl. 3 gorepomenute Uredbe, uvršćava se ova ugostiteljska radnja u drugu klasu hotela.

Prema tome možete na osnovu čl.14 ove Uredbe jedino da se služite maksimalnim cijenama odgovarajuće ustanovljene klase, a prema čl. 17. Uredbe dužni ste, istaći od vlasti odobrene cjenovnike za jelo i piće na vidnom. Lako pristupačnom mjestu u svakoj prostoriji određenoj za usluživanje gostiju, a cjenovnike za noćivanje i cjelokupnu opskrbu na unutrašnjoj strani vrata u svakoj gostinjskoj sobi.“¹⁶

ZAVRŠNA RIJEČ

Prilikom izgradnje hotela financijske mogućnosti bile su ograničene, smetnje mnogobrojne, a objekt sagrađen u armiranobetonskom skeletu – prvi armiranobetonski skelet na Primorju. Zbog toga je izazvao je stihijsko negodovanje. „Ovo je dobrim dijelom zbog toga što su duhovi vjerovali da su to ljudi fantaste: čaknut naredbodavac i čaknut arhitekta, a ostvaren objekt nije ispunjavao njihova očekivanja“ – šaljivo je komentirao na svoj račun Dobrović. Objekt je izgrađen skromnim sredstvima po „duhovnom modelu“ po kome su se procjenjivale potrebe i zahtjevi stranih gostiju. Zgrada je opremljena supermodernim komforom rijetkim za ono vrijeme, počev od gostinskih soba, restorana, terasa, do pogonskih prostorija, električne kuhinje, hladnjača i sl. koji su se snabdjevali iz vlastite centrale. Sve u zgradi i oko nje predstavljalo je jednu jedinstvenu organsku harmoničnu cjelinu, i djelo je Dobrovićevo i u projektu i u izvođenju.

Koriozitet je i taj da koštanje hotela sa svim uređajima i vrtom koštalo samo 2,5 milijuna dinara.¹⁷

Sva ova saznanja sakupljena su iz raznih spisa, privatnih i državnih arhiva i objavljenih radova koji su interpretirali ili prenosili svoje spoznaje, što nam zajedno može dati približnu sliku tog vremena i tijeka izgradnje hotela. Dalje o sudbini nacrti i dokumenata o gradnji doznajemo iz pisma g.Antuna Sesana udovici Nikole Dobrovića u kojem on kaže da je dok je bio u Grandu, arhivu držao u redu, ali poslije ratni događaji, a s njime i konfiskacija Granda 1946. prošla je u gubitku mnogih dokumenata, a među njima i dobar dio dokumenata o gradnji

¹⁶ Kategorizacija objekta iz 16.11.1938. – PA VP

¹⁷ Perović, M.R. (1980.), Dobrović – Tekstovi Nikole Dobrovića u izboru Miloša R. Perovića, Urbanizam Beograda, 12 (58), Beograd

¹⁴ Potvrda – PA VP

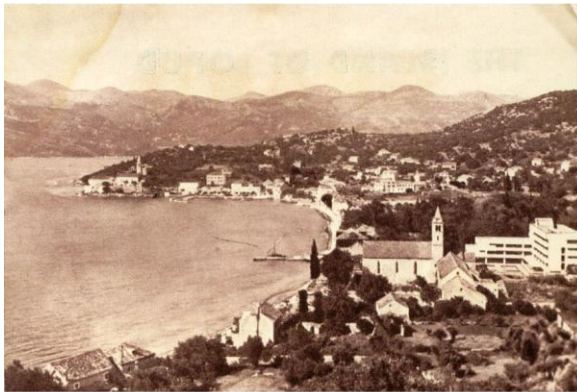
¹⁵ Uvjerenje – PA VP

Granda; dalje kaže da je spasio jedan mali dio tih dokumenata i prenio ga u sadašnji hotel Glavović Lopud gdje je stanovao sa svojom familijom - ali došla je i nacionalizacija 1948. godine i tom prigodom je nestao dobar dio preostale arhive.¹⁸

Upućujući gđu Ivanku kapetan Sesan dodaje da je Dobrović vršio projektiranje preko

ovlaštene firme Jaromir Ing Dubsy iz Zagreba – i zato smatra da bi možda Ing Dubsy imao dokumente o izvedbi Granda.

Međutim očito su neki nacrti ostali u vlasništvu obitelji, budući je PB „Arhitekt“ koji je radio rekonstrukciju/adaptaciju osamdesetih godina prošlog stoljeća, došao do njih.

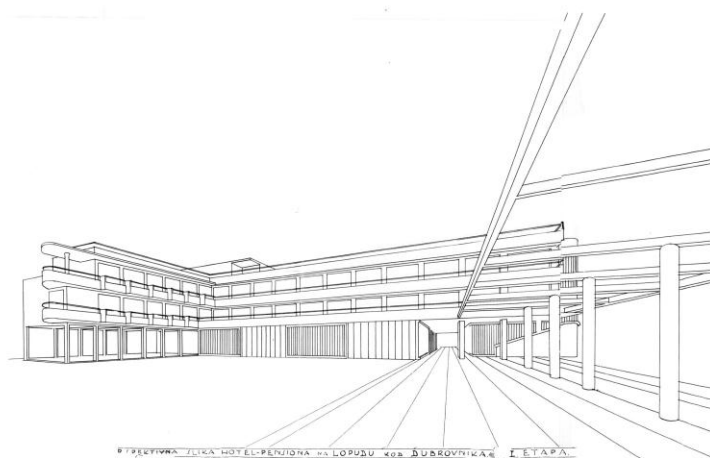
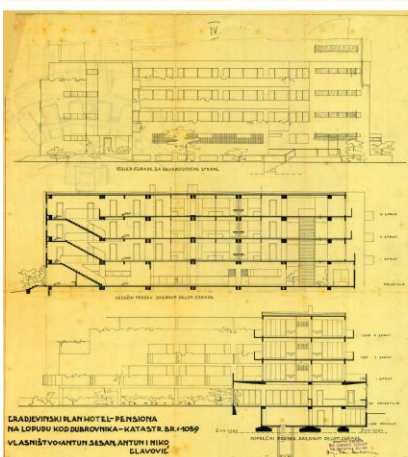
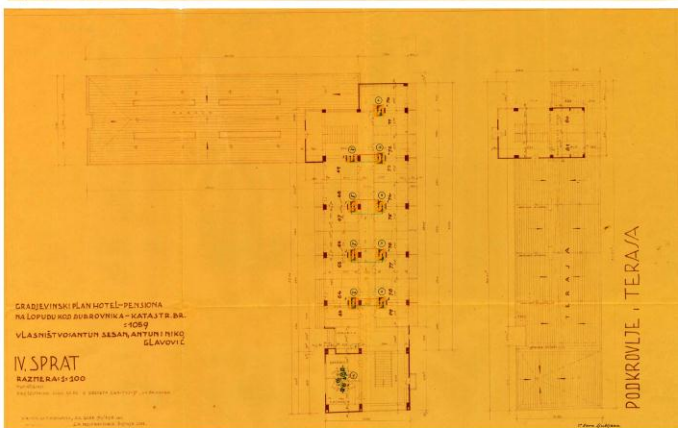
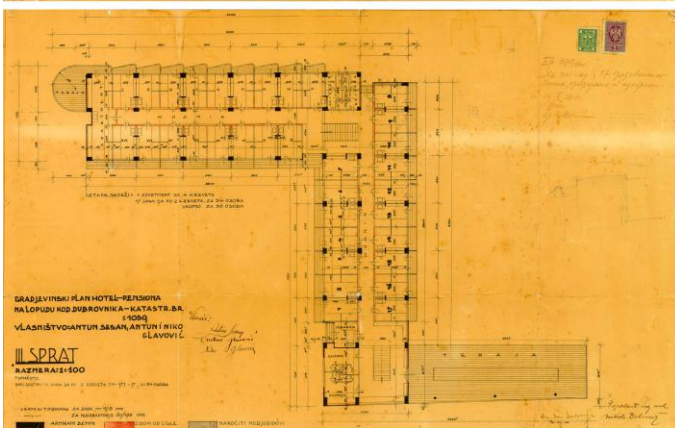
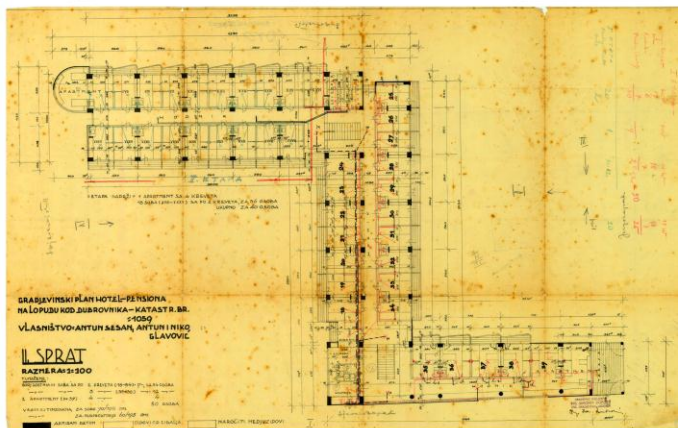
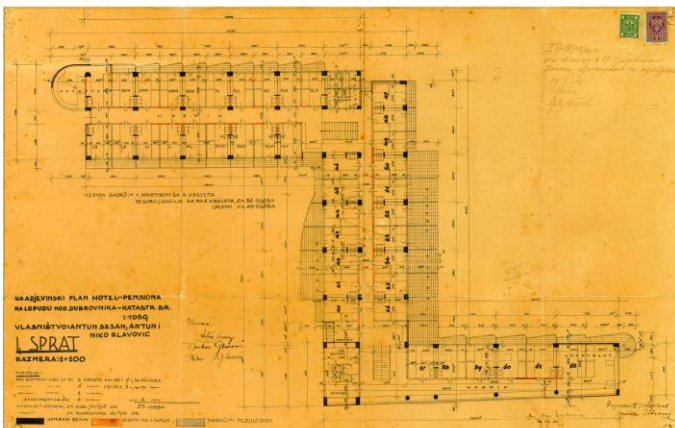
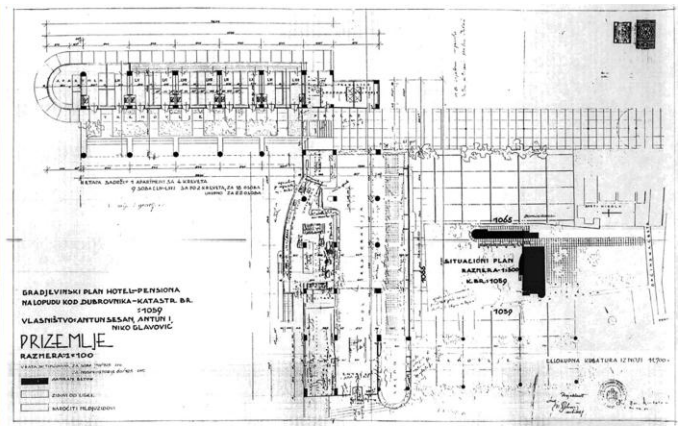
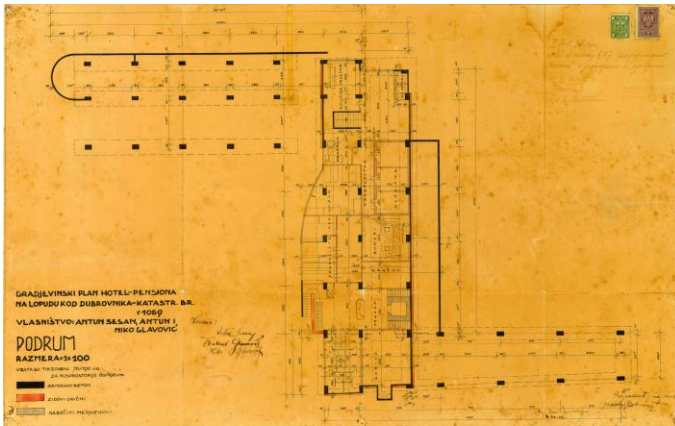
¹⁸ Iz odgovora A.Sesana na pismo udovice N.Dobrović 23.04.1967. – PA VP

NACRTI

Promatrajući nasljeđene nacрте, uočavamo da je od projekta do izvedbe niz stvari preinačen. Na nacrtu pročelju se uočavaju tri etaže nad prizemljem, a kod perspektivne skice dvije etaže nad prizemljem, što znači da je proces ideje evoluirao i borio se s praktičnim problemima - vjerojatno zahtjevima investitora, dvojbama autora i slično.

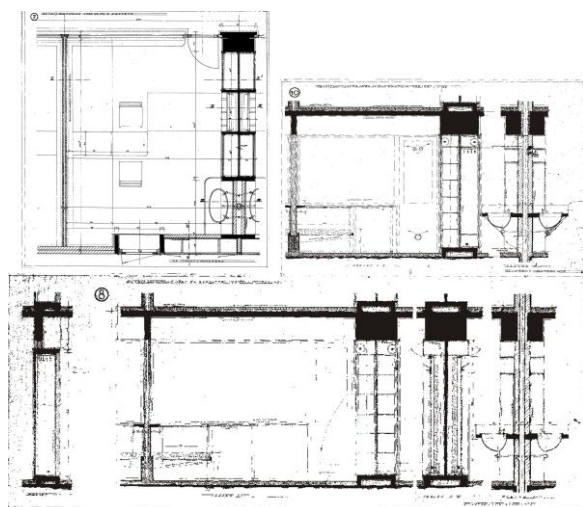
U projektu vidljiva je originalna ideja - koncepcija tečenja prostora i važnost komunikacija. Analizirajući perspektivni prikaz vidljiva je važnost šetnice i prodora kroz objekat. U tlocrtu prizemlja uočavamo dva punkta ulaza/izlaza gostiju. Autoru je bilo važno odvojiti prijem gosta i recepciju, od dnevnog tijeka događanja u hotelu i komunikacija nakon što se gost smjestio.

Glavni ulaz za prijem/recepciju gosta i distribuciju je sjeverni ulaz iz bočne ulice. Gost nakon recepcije odlazi stubištem u sobu/kabinu, i tek nakon toga kreće na odmor. Ide na plažu, ali za to mu služi glavna komunikacija kompleksa – šetnica/pergola koja povezuje sve dijelove kompleksa - pješčanu plažu, prednji vrt, objekat i stražnji vrt. U prolazu kroz objekat pored stubišta za katove su s jedne strane tuševi ili kako ih on naziva „prskalice“ i sanitarije, a s druge strane ulaz u restoran koji je otvorenog tipa, naime, princip svrsishodnosti i stroja i ovdje je prisutan - samo pult šanka dijeli prostor kuhinje od dijela u kojem se blaguje (sličan princip može se vidjeti u Dobrovičevu natječajnom rješenju enterijera Gradske kavane).

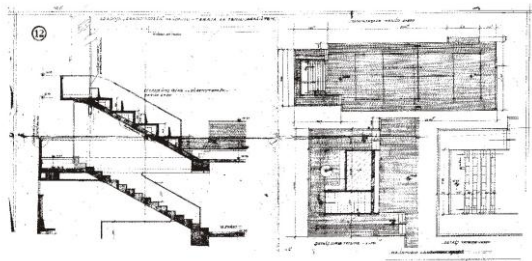
Komunikacije su čiste, one jasno i nedvosmisleno vode od prizemlja do ravnih terasa koje su predviđene za dnevna događanja.

Za standard onog vremena bili su dovoljna dva sanitarna punkta na etaži. Sobe su bile rješene po principu brodske kabine, minimalnih dimenzija s umivaonikom. Iščitavajući nacrt detalja sobe uviđamo svu svrhovitost prostora površine sobe. Dimenzije su od 6-9m². Kreveti su postavljeni uz zid jedan za drugim na betonskim konzolama koje idu iz betonskog zida, odijeljene stolom na izvlačenje sa dva stolca. Nasuprot krevetima bili su ugrađeni ormari zatvoreni roloima koji su maksimalno štedili prostor. U sobama od 9m² u sjeverozapadnom traktu postojao je i treći pomoćni ležaj koji je bio smješten u srednjem odjeljku ugrađenog ormara i po potrebi se spuštao. Zadnji u nizu ormara bio je smješten umivaonik sa hladnom i toplom vodom te kanalom za grijanje tj hlađenje. Svaka soba imala je prozor i vrata prema fasadi i terasu. Terasa su bile raznih dimenzija i oblika, zavisno od položaja sobe u objektu.

Nacrti broj 7, 8 i 10

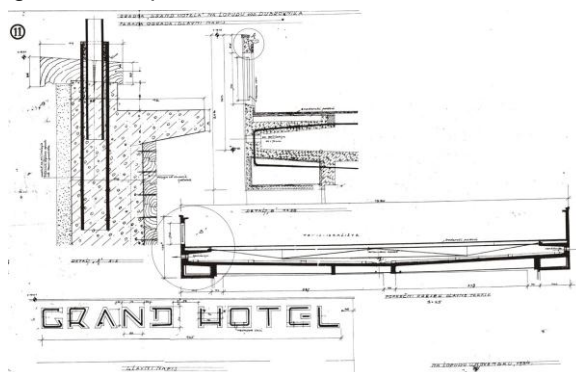
Detalj tribine i položaj teniskog terena na „glavnoj terasi“. Na vrhu tribine je „stožer“ tj stup za radio, gromobran i zastavu, te od njega cijelom dužinom na suprotni kraj terase je razapeta antena za radio.

Nacrt broj 12

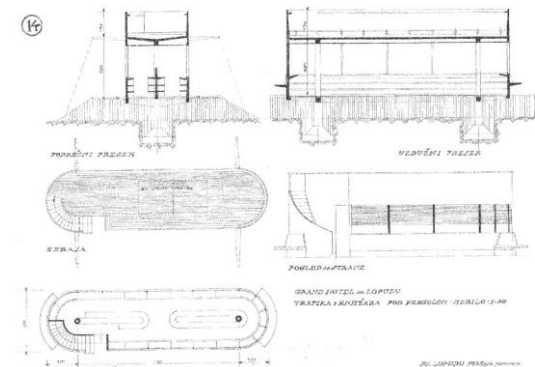
Na suprotnom kraju terase je polukružni istak izvan ravni parapeta sa ugrađenim željeznim stupom za prihvat antene.

Detalj ravne terase i parapeta centralnog objekta ukazuje na način izvedbe drvenog broskog poda na željeznoj konstrukciji nad betonskom pločom, zatim detalj oblaganja parapeta drvenim letvama i poklopicu parapeta, te način ugradnje metalnih šipki u parapet. Tu je i detalj neonske rasvjete u glavnom napisu!.

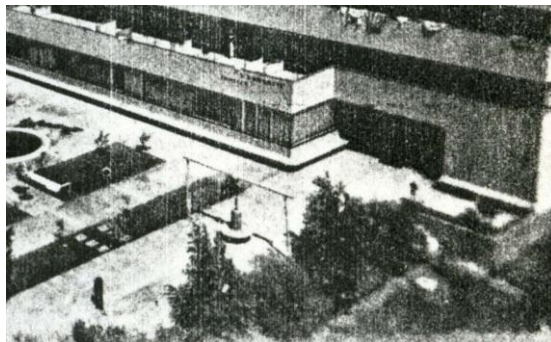

Nacrt broj 11

Detalj izvedbe objekta trafike i knjižare pod pergolom koji na ravnom krovu ima stol za ping-pong. Objekat nije izveden .

Nacrt broj 14

Detalj klupe pred restoranom i „neidentificirani objekt“ (fontana ili klupa) pred ulazom

Detalji sa starih fotografija (klupe na objektu, na terasi i u parku)

TIJEK KORIŠTENJA ZA VRIJEME I NAKON II SVJETSKOG RATA

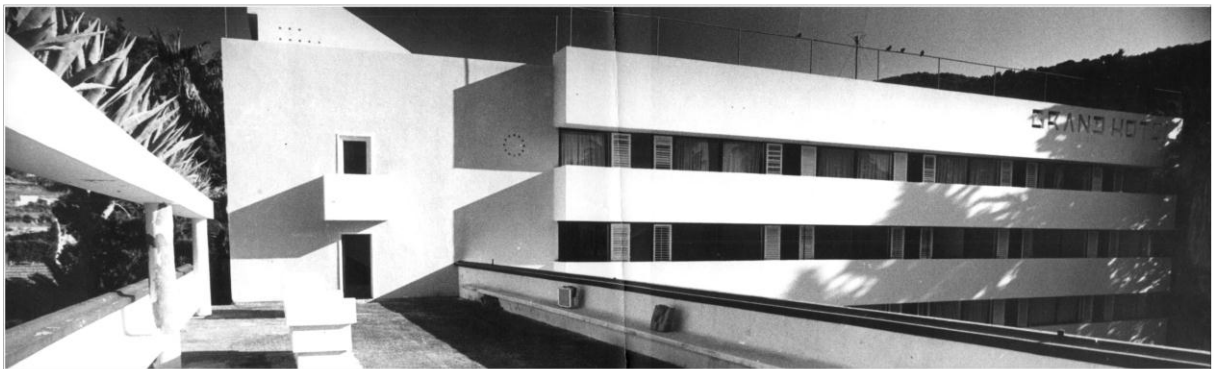
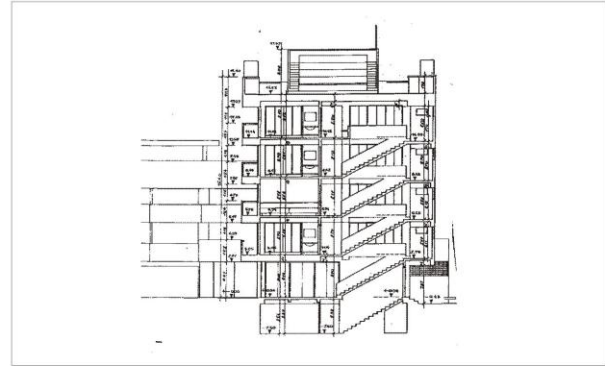
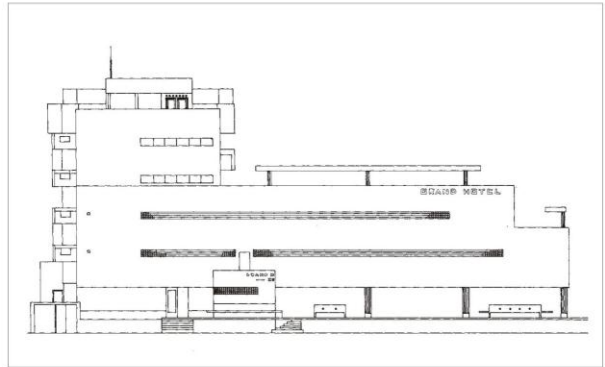
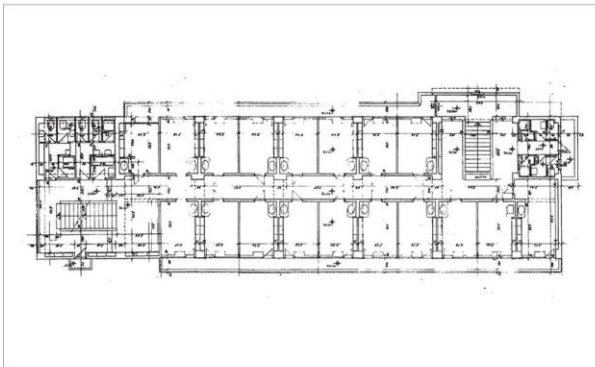
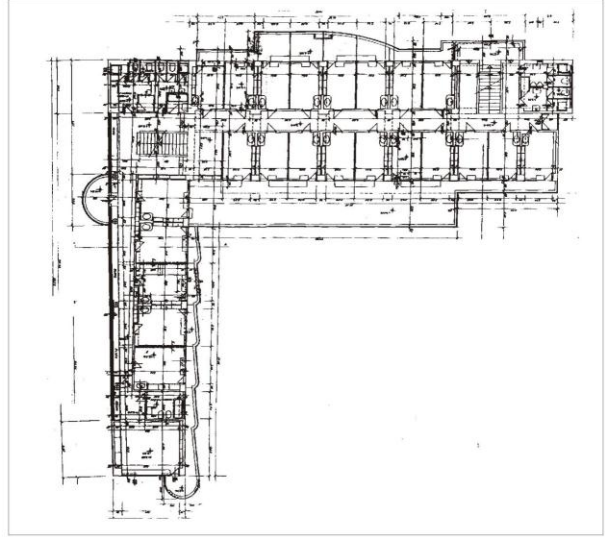
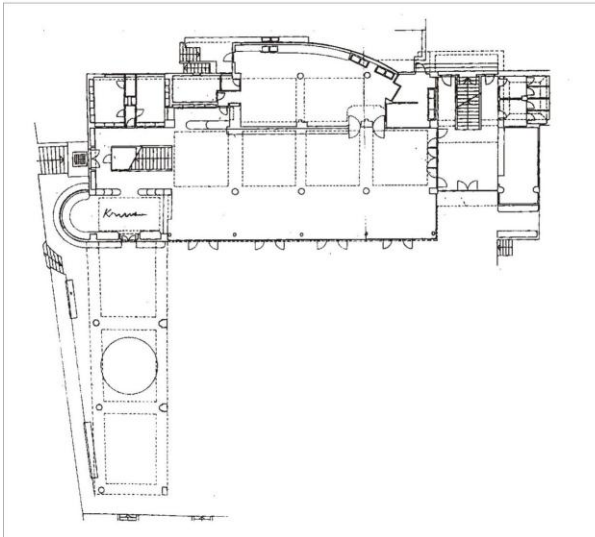
Hotel Grand Dobrović je projektirao za lopudsku obitelj Glavović, po tada najsuvremenijim zahtjevima kvalitetnog turizma. Interes korisnika hotela nije bio usmjeren boravku u sobama nego u vanjskom prostoru. Zato je pred zgradom hotela zasađen park od tropskih palmi i suptropskog nižeg raslinja s armiranobetonskim parkovnim namještajem, a hotelske sobe izvedene su minimalnih dimenzija sa svom opremom, čak i sanitarnim elementima iz armiranog betona. Da bi ovakva, dotad u ovoj regiji gotovo nepoznata gradnja u armiranom betonu bila moguća, na otoku je za tu prigodu bio otvoren kamenolom i mala tvornica za drobljenje kamena. Zgrada je imala vlastiti sustav oborinske i fekalne kanalizacije povezan sa sustavom navodnjavanja zelenih površina, vlastitu proizvodnju električne energije i vlastiti sustav klimatizacije i ventilacije. Gradnja hotela Grand nagovijestila je svekoliki progres i turistički razvoj otoka Lopuda i cijelog dubrovačkog prostora, koji je zaustavilo izbijanje Drugog svjetskog rata, a društvene promjene koje su uslijedile skrenule u sasvim drugom smjeru.

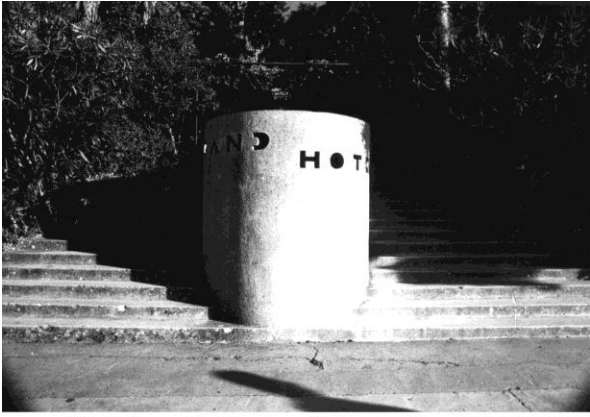
Za vrijeme rata ovdje su fašisti internirali Židove uhićene na dubrovačkom i širem području, kako navodi Bernard Stulli, šest do sedam stotina zatočenika. Nakon rata, hotel je otet vlasnicima, jedno vrijeme služio je kao odmaralište da bi potom bio vraćen u izvornu funkciju. Osamdesetih godina temeljito je obnovljen po projektu arhitekta Mladena Frke. Izvornom "L" tlocrtnom obliku dograđeno je stražnje krilo u formama koje ponavljaju Dobrovićev vokabular. Obnovljena je konstrukcija i pročelje i dio izvorne opreme interijera, isto tako i biljni fond i betonski namještaj parka pred hotelom. Betonska oprema sanitarnih čvorova zamijenjena je standardnom keramičkom. U devedesetim godinama hotel nije korišten, pa je stoga i zapušten, a danas propada.¹⁹

Prije rekonstrukcije objekat je temeljito arhitektonski snimljen i dokumentacija se čuva u PB Arhitekt. Objekat je snimio pok. Ing Božo Kržić.

Fotografije su načinjene nakon rekonstrukcije dok je još objekat bio u funkciji, za potrebe istraživanja opusa arhitekta Dobrovića na Dubrovačkom području Marine Oreb Mojaš. Fotografije je načinio Željko Šoletić 1982/83.

¹⁹ Ivanišin, K. (1999.), Nikola Dobrović – Hotel Grand na Lopudu, „Oris“, 3 (3): 126-139, Zagreb

Stanje 1982./1983.(fotografije Šoletić, Ž.)

Stanje 1982./1983.(fotografije Šoletić, Ž.)

NIKOLA DOBROVIĆ – KRATKA BIOGRAFIJA²⁰

12. veljače 1897. rođen u Pečuhu, u srpskoj trgovačkoj porodici kao četvrto dijete Petra i Irene Dobrović.

U rodnom Pečuhu završio je osnovnu školu i klasičnu gimnaziju.

1900. umire mu otac Petar

1914. ginu mu dva brata Stevan i Đorđe

1915. upisuje studij arhitekture na Tehničkom fakultetu „Kralj Franc Joze“ u Budimpešti“

1916. zbog mobilizacije prekida studije

1919-1920 upisao je Visoku školu arhitekture i građevine na Češkom tehničkom univerzitetu u Pragu

1923. diplomirao je

1923-1925 radi kao arhitekta u ateljeu Bohumila Hipšmana u Pragu

1925. prelazi u atelje doktora Antonina Engela

1925-1929 radi u praškom ateljeu Dušek-Kozak-Maca

1929. dobija zvanje samostalnog arhitekta

1934. napušta Prag

1934-1941. radi samostalno u Dubrovniku

1938. stječe zvanje ovlaštenog inženjera

1941. ženi se i vraća na Lopud

1942. umire mu brat

1943. prelazi u Bari i priključuje se partizanskom pokretu i prelazi na Vis

1944. u Beogradu postavljen je za načelnika Arhitektonskog odjeljenja Ministarstva građevina DFJ

1945. direktor urbanističkog instituta NR Srbije

1946. direktor Urbanističkog zavoda IONO grada Beograda i glavni arhitekta grada

1948-67. redovni profesor na AF Beograd

1962. dobiva Oktobarsku nagradu grada Beograda za objekt DSNO u Beogradu istočno krilo

11. siječnja 1967. umire

Cjelokupni stvaralački opus može se podijeliti na tri perioda

Praški period 1923-1934

Dubrovački period 1934-1943

Beogradski period 1945-1967

Sva tri perioda su međusobno povezana i proizlaze jedan iz drugoga

Praški period (obuhvaća vrijeme školovanja u Pragu do stjecanja diplome na Odsjeku za arhitekturu Visoke Tehničke škole u Pragu 1923) zatim period stručnog usavršavanja u privatnim ateljeima: BOHUSLAVA HIPŠMANA u Pragu (1923-1925), prof. Dr. Antonina Engela u Pragu (1925) i arhitekata Dušek – Kozak – Maca, također u Pragu (1925-1929). Radeći u ateljeu Dušek – Kozak-Maca, 1928 godine Nikola Dobrović stiče zvanje samostalnog arhitekta, nakon čega još godinu dana do 1929 godine ostaje u tom ateljeu. Period samostalne djelatnosti u razdoblju od 1929-1934 godine vezan je za grad Prag.

Praški period arhitekta Nikole Dobrovića obilježiti će prvenstveno tri njegova poslodavca: Hipšman i Engel (obojica Vagnerovi đaci) utjecali su na mladog Dobrovića naročito svojim djelatnošću na polju urbanizma. Firma Dušek-Kozak-Maca je omogućila mladom Dobroviću, da stekne izuzetna iskustva u radu na gradilištu, ali i da pod njenim okriljem realizira neke vlastite ideje. U periodu od 1925-1928 Nikola Dobrović će graditi kao glavni saradnik i rukovodilac gradnje kompleksa socijalnih ustanova „Masarykovi domovi“ u Krču kod Praga. Glavni projektant bio je Bohumil Kozak. Ono što se pripisuje Nikoli Dobroviću jest krug dječjih ustanova, zatim parkovska

uređenja, obzirom da je uz svaki dom bila predviđena određena površina vrta, kao i kotlarnica te niz slobodnostojećih motiva, uz razradu svih arhitektonskih motiva, koji su već tada bili vijesnici novog.

Jugoslavenski dom u Pragu iz 1931-33 slijedeći je izvedeni objekt Nikole Dobrovića, gdje je sproveden njegov osnovni stav „Cjelishodnost i racionalnost, a u vanjskom izražavanju maksimalni efekat s minimalnim sredstvima“.

Nikola Dobrović je odlučio odmah nakon sticanja diplome iz Praga učestvovati na nekoliko natječajna u jugoslavenskoj sredini.

Natječajni u modernom duhu su postigli svoj cilj osvajanjem uglavnom prvih nagrada.

To su bili natječajni radovi za kazalište u Novom Sadu 1929, za Terazijsku terasu 1929-30./međunarodni natječaj – 1.nagrada, za Banovinsku bolicu u Splitu 1930./uži međunarodni konkurs, 1.nagrada; Kupališni kompleks Bačvice u Splitu 1930./1.nagrada; Banskou palaču u Skopju 1931; hotel s bazenom Kursalon u Dubrovniku 1930-31; Adaptacija gradske kavane u Dubrovniku/II nagrada; Željeznička stanica Dunav u Beogradu 1931. itd. Borba za prodor moderne arhitekture na jugoslavensko tlo bio je njegov životni put.

Nikola Dobrović je 1934. godine odlučio napustiti Prag i nastaniti se u Dubrovniku. Dubrovački period u stvaralačkom opusu Nikole Dobrovića je period u kome će njegova samostalna djelatnost dobiti puni zamah.

Godine 1934. Nikola Dobrović je imao puno posla u Dubrovniku, radi na vilama i na regulaciji Dubrovnika što smatra naučnim radom; živi u pansionu Glavović na Lopudu, gdje očekuje početak gradnje Grand hotela.

Godine 1937. Dobrović radi na projektu velikog hotela na Pločama. Pošto je čuo da je projekat poručen od Kaulzarića i Gomboša Dobrović je odustao od projekta „da ne ispadne smešan“. Po pismu se vidi da je ova njegova odluka bila ispravna, jer je Banac odbacio Gomboša i obratio se Meštroviću, nadajući se u siguran uspjeh kod Dubrovačke Općine. Veliki hotel na Pločama u Dubrovniku će ostati kao neostvareni projekt Ivana Meštrovića, dok je vilu Bože Banca, također na Pločama Meštrović prepustio suradnicima Haroldu Biliniću i Lavoslavu Horvatu.

Po izbivanju rata kao vojnik stare Jugoslavije napušta Dubrovnik i odlazi u Vojvodinu gdje se skriva u Novom Sadu kod majke. Godine 1941. se ženi Ivankom Hadži, kćerkom uglednog novosadskog advokata. Iz tog perioda potiču tri nerealizirana projekta, sva tri nastala u periodu 1941. u Novom Sadu.

Odmah nakon vjenčanja Dobrović se vraća na Lopud. Poslije pada Italije prelazi brodom u Bari gdje se prijavljuje partizanskoj bazi do 1944. godine kada prelazi na Vis. Iz tog perioda potiče projekat za Narodnu kuću u Cozzanu kod Barija.

Krajem iste godine biva stacioniran na Visu a potom s grupom stručnjaka odlazi u Beograd, gdje biva postavljen za načelnika Arhitektonskog odjeljenja - ali tada počinje beogradski period.

Njegovo opredjeljenje za modernu arhitekturu i moderni urbanizam imati će svoj početak u Pragu, gradu u kome su se nove ideje o modernoj arhitekturi bazirale upravo na spoznaji da budući moderni grad mora biti u vezi s gradovima prošlosti. Od samog početka Nikola Dobrović se bavio povijesnim gradovima s ciljem da otkrije morfološke i topološke urbane forme. Predmet njegova interesa bila je i ostala težnja da se duh mjesta shvati, ali i očuva, a samim tim i pomogne ukorjenjenju zgrada javnog i privatnog stanovanja u određeni ambijent.

²⁰ Vukotić-Lazar, M. (2002.), Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića (1945.-1967.), Plato, Beograd

OPIS

Odnos Dominikanskog samostana i Grand hotela

Ovaj reprezentativni javni objekt nalazi se centralno u uvali naselja Lopud, sjeverno od Dominikanskog samostana Sv.Nikole. Orijentacijom i masama ponavlja oblik samostana, ali respektirajući ga, pomiče se u dubinu parcele. Objekat je četverokatnica s krovnom terasom.

Smješten je južno od perivoja Đorđić-Mayneri čijim se vokabularom služi. Nekoć i danas hotel, objekat javne namjene ostvaren je s parkovno uređenim površinama koje imaju

javni karakter. Transpozicija u suvremeno – ponovljeni elementi povijesnog parka koji se vežu na sveukupnu tradiciju dubrovačkog kraja (ljetnikovci, samostani). Pristupno monumentalno stubište – pristup šetnici, glavnoj komunikaciji kompleksa; elementi odmorišta – klupe kamene/betonske i niz sličnosti (egzotična stabla), ribnjak itd su elementi koji govore o dubokoj promišljenosti i sponama s tradicijom (napokon i investitor je pomorac).

Paralela: Perivoj Đorđić-Mayneri (gore) i Park Grand hotela (dole)

Parcela na kojoj je smješten objekat uska je i dugačka, sjeverozapadnom užom stranom izlazi na obalu/put (2) uz more (1) uz koji je smješšana uska pješčana plaža (7). Sjeveroistočni rub parcele graniči s javnim putom (3) koji ide na suprotni kraj otoka u Uvalu od Šunja. Iz te ulice je glavni ulaz u hotel, barem nekoć bio, a što je vidljivo po natpisima na objektu, stepenicama i vratima na tom položaju.

Parcela je podijeljena paralelno s obalom u 4 segmenta.

Prvi segment predstavlja prednji vrt/park (6), drugi dio segmenta parcele je zauzet objektom (4) s terasom i pristupnom šetnicom (5), treći dio je stražnji vrt (8), a četvrti segment je gospodarska zona s par objekata (9) i gospodarskim pristupom (10).

Situacija kompleksa

TLOCRT

Tlocrt objekta hotela je razveden. Ima centralni objekt s dva trakta/kрила koji idu u suprotnim smjerovima. Naime centralni objekat položen je u smjeru sjeveroistok-jugozapad, na njega se vežu krila/traktovi. Sjeverozapadno krilo je postavljeno rubom terase/prednjeg dijela vrta, a jugoistočno krilo rubi prostor stražnjeg vrta. Centralni objekat ima podrum, prizemlje, tri etaže i ravni krov-terasu. Sjeverozapadno krilo izdignuto je na stupovima te prizemlje predstavlja trijem, iznad su dvije etaže i krovna terasa, a jugoistočno krilo sastoji se od prizemlja, tri etaže i krovne terase.

Ispred centralnog objekta je prostrana terasa i ravna dugačka šetnica / veza hotela s obalom.

Terase su i na ravnim krovovima centralnog objekta i njegovih krila.

Glavni ulaz naglašen je polukružnom formom (bastionom) i urezanim natpisom na polukružnom plaštu - smješten je u ulici bočno

od objekta. Nakon rekonstrukcije, izmijenjene su glavne komunikacije kompleksa, tako da je danas ulaz sa šetnice s prednje strane objekta. Nekad glavni ulaz u objekat danas nije u funkciji.

Vertikalne komunikacije unutar objekta su dva jednokraka betonska stubišta postavljena na presjecištu horizontalnih komunikacija traktova/kрила i centralnog objekta. Jedno stubište je postavljeno uz nekadašnji ulaz, a drugo na pravcu glavne komunikacije – šetnice prema obali.

Horizontalne komunikacije na razini pojedine etaže su jednostavne, hodnici krila/traktova i centralnog objekta se sijeku pod pravim kutom u presjecištu odmorišta i vertikalnih komunikacija.

Konstrukcija objekta je sustav armirano betonskih stupova, greda i ploča (skeletna konstrukcija), obučen u pune

armiranobetonske parapetne plohe, s trakama prozora/vrata uvučenih u drugi plan.

U osnovnoj koncepciji vidljivo je pravilo da se plohe punog zida ne prekidaju prozorskim otvorima. Ukoliko je potrebno svjetlo – umjesto punog zida pojavljuje se puna ploha staklenih prizmi. Otvori u smislu perforacije u zidu na vanjskim punim zidnim ploham su izolirani i služe neophodnoj funkciji (pojedinačna vrata - ulaz/izlaz na krovne terase) ili dekoraciji (sasvim sitni okrugli otvori postavljeni u raznim odnosima koji služe diskretnom osvjetljenju ili ventilaciji - na pročelju su postavljeni tako da se doimaju kao arabeska) kao i izrezana slova s natpisom imena hotela, godine, projektanta i ulaza raspoređena su na strateškim punktovima objekta tako da i natpisi imaju funkciju.

Rekonstrukcijom, izmijenjeno je ovo strogo poštovano pravilo (plohe staklenih prizmi na stražnjoj fasadi zamijenjene su običnim prozorima).

PODRUM

Jedino centralni objekt ima podrum. Zauzima nešto manju površinu od površine prizemlja – uže je za dio restorana koji je ispod terase prvog kata. U podrum se ulazi iz pomoćnih prostorija kuhinje u prizemlju. Rekonstrukcijom, promijenjen je položaj i smjer stubišta. Podrum je danas u izrazito derutnom stanju.

PRIZEMLJE

Prizemlje je u centralnom objektu i u dograđenom jugoistočnom krilu.

Sjeverozapadno krilo u prizemlju je podignuto na stupove, te čini natkriveni prostor terase pred objektom, a povezan je sa prostorom centralnog objekta vratima iz nekadašnjeg salona.

Rekonstrukcijom najviše je stradalo prizemlje, i tada je izgubljena osnovna izvorna vrijednost koncepcije kompleksa hotela - a to su njene komunikacije. Prilikom rekonstrukcije, zbog želja investitora, drugačijih standarda, te zbog činjenice što ovaj objekt nije još imao ovaj stupanj zaštite, nije se uspjela sačuvati izvorna koncepcija komunikacija. Iako prvotno zamišljen sa jugoistočnim krilom ono nije izvedeno. Rekonstrukcijom osamdesetih godina, krilo je dograđeno u novom duhu s novim rasponima i novom koncepcijom. Izvorni ulaz iz ulice bočno kojim su putnici dolazili u prvotni hall i recepciju uništen je da bi se ulaz i recepcija prebacili na drugi kraj hotela na suprotnu stranu. Naime gosti koji bi došli kroz bočni ulaz i najkraćim putem otišli u sobu, kad su izašli postali su stanovnici kompleksa i kretali u avanturu odmora i drugom vertikalnom komunikacijom spuštali su se u centar zbivanja

na glavnu komunikaciju, žilu kucavicu hotela, promenade, šetnicu, pergolu, Stradun²¹ koja je objedinjavala i vezivala sve funkcije odmora – izlazak na terasu, vrt prednji, stražnji, plažu, restoran, ili kad su išli suprotnim smjerom kad dolaze s plaže u nadsvođenom otvorenom prolazu s jedne strane su prskalice (tuševi) i sanitarije, s druge strane restoran, a u centru stubište/vertikalna komunikacija za sobe na katovima ili u produžetku sobe iza poluotvorenog trijema te izlaz u stražnji vrt. Takav zamišljen život gosta novom rekonstruiranom koncepcijom je banaliziran i sveden na normu i prostu funkciju.

Rekonstrukcijom je proširen prostor pogona kuhinje, dogradnjom u stražnji vrt čime je preoblikovan stražnji volumen objekta koji se blago lučno povijao, zatim je zidom odijeljen prostor kuhinje od restorana. Restoran je proširen na izvorni hol recepcije i salon. U trijemu ispod sjeverozapadnog krila zazidan je prostor između dva stupa za glazbeni podij. Također ovim zahvatom je uklonjena betonska klupa koja je išla cijelom dužinom terase ispred restorana, što bi se moglo kao zahvat opravdati jer nosi novi kvalitet prostora i restorana i terase, a ne uništava osnovnu koncepciju.

Slobodan prolaz ispod centralnog objekta prema jugoistočnom krilu je zatvoren i tu je formirana recepcija i aperitiv bar.

Ispred centralnog objekta je prostrana terasa dijelom hortikulturno uređena sa ribnjakom i betonskim karakterističnim namještajem, dijelom natkrivena sjeverozapadnim krilom kao trijemom, prohodna, prozračna i u komunikaciji, putem jednog manjeg stubišta, s pristupnim putem uz parcelu.

S druge strane terase na istom nivou je dugačka šetnica / veza hotela s obalom, plažom – ravna, nadsvođena pergolom, određena smjerom prema izlazu na kom je „komandni most“ i simetrično postavljena stubišta koja vode na obalu. Sa šetnice, kao i sa terase moguće je sići u mirniji dio vrta, velikim brojem stubišta. Vrt je opremljen mnoštvom betonskog namještaja.

I KAT

Izvornu organizaciju svih katova čine komunikacije, sobe i sanitarni čvorovi.

²¹ ovdje nam može postati jasna koncepcija natječajnog rada za Gradsku kavau u Dubrovniku, gdje je autor predložio probijanje i četvrtog luka arsenala kako bi Stradun „tekao“ sve do mora – što je u osnovi za taj slučaj možda pre avangardno, ali je ovdje našlo svoj puni izraz i opravdanje

Centralni objekat i jugoistočni trakt ima dvostrano postavljene sobe obzirom na centralni hodnik, a sjeverozapadno krilo ima jedan red soba i hodnik u kojem je cijelom dužinom postavljena uzidana betonska klupa. U hodnicima u prostoru vertikalnih komunikacija su odmorišta, uzidane klupe i uzidani ormari.

Uz odmorišta pored stubišta su grupe sanitarija. Rekonstrukcijom, poštujući tada važeće standarde sanitarije su postavljene unutar svake sobe, a sobe su povećane na način da su spojene po dvije ili tri osnovne jedinice. Izvorno sobe u centralnom traktu bile su dvokrevetne, imale su površinu 6m², vrlo specifične organizacije, poput brodskih kabina, sa jednim umivaonikom, dva kreveta postavljena na ugrađenim armirano betonskim konzolama u nizu uz jednu stranu sobe, a nasuprot s ugrađenim ormarima u bloku. U sjeverozapadnom traktu sobe su bile nešto veće (oko 9m²), u njima je postavljen unutar niza ugrađenih ormara i pomoćni treći krevet koji se spuštao/podizao po potrebi, u nizu ormara bio je također umivaonik s ogledalom u kom je bloku bila i ventilacija/grijanje/hlađenje. Treći tip sobe bili su apartmani nešto širi i komodniji s 4 kreveta. Apartmani su bili smješteni na krajevima pojedinog trakta. Sve sobe imaju terasu. Neke terase su prostrane – u centralnom objektu one iznad restorana ili kuhinje u prizemlju, a u traktovima apartmani, dočim sve ostale sobe imaju minimalne terase – pravilnog oblika u centralnom objektu ili zaobljene na fasadama prema jugu u pojedinim krilima.

Obzirom na nove standarde, izvršena je rekonstrukcija kojom prilikom su po dvije sobe spajane u jednu i dodavan im je sanitarni čvor. Naizgled jedino što je ostalo sačuvano od izvorne organizacije nekadašnje sobe je konstruktivna podjela vidljiva u gredama u stropu, te uzidani ormari malih dimenzija. Međutim promjena je ta što se vratnice plakara otvaraju u polje i tako koriste i onako mali prostor sobe, za razliku od originalno zamišljenih i izvedenih koje su bili rješeni u formi roloa da bi se što manje prostora oduzelo od prostora sobe.²²

Jugoistočno, rekonstruirano krilo nije napravljeno prema originalnom nacrtu već je konstrukcija slijedila raspone novoformiranih soba na katovima.

II KAT

Drugi kat je identičan dispoziciji prvog kata izuzev na kraju sjeverozapadnog trakta. Krajnji apartman je uvučen od prednje fasade i tako tvori prostranu terasu na kojoj se sada prvi put pojavljuje betonska arla na stupovima (viseći vrt). Terasa uz sobe na centralnom objektu i jugoistočnom krilu (prema stražnjem vrtu) su uske i pravocrtne, dočim na sjeverozapadnom traktu i jugoistočnoj vanjskoj fasadi valovite.

III KAT

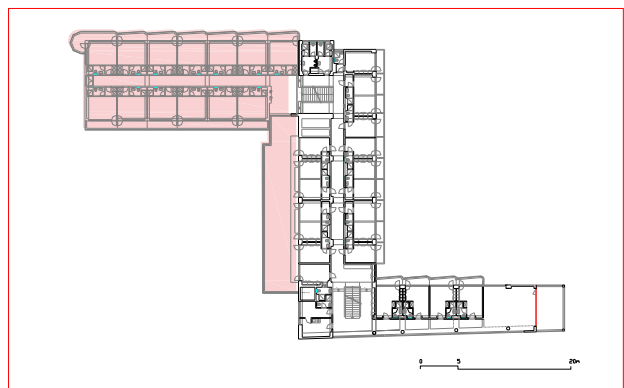
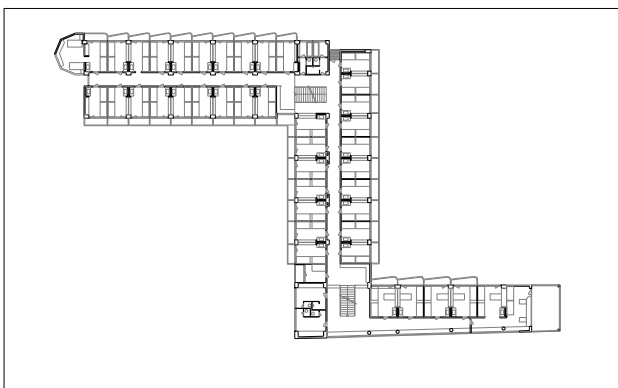
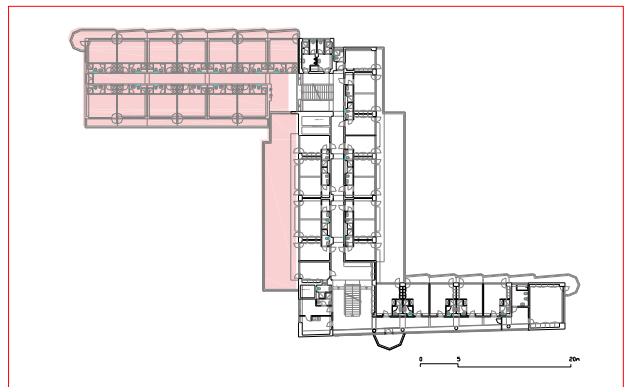
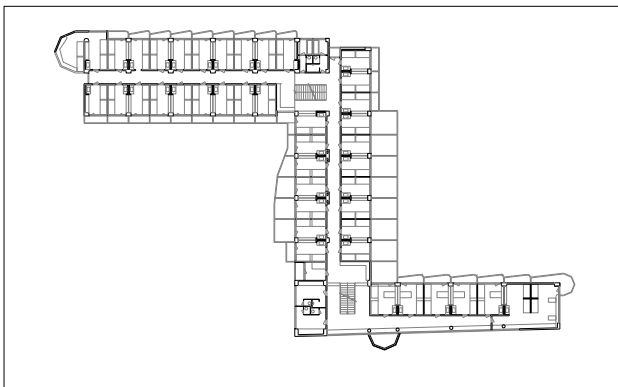
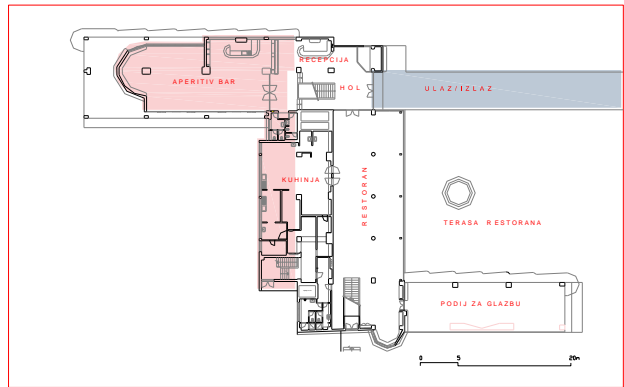
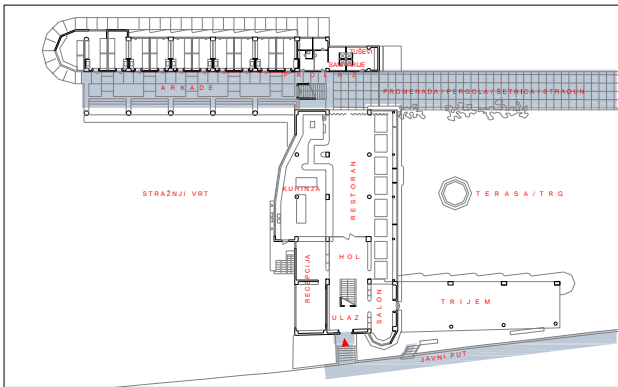
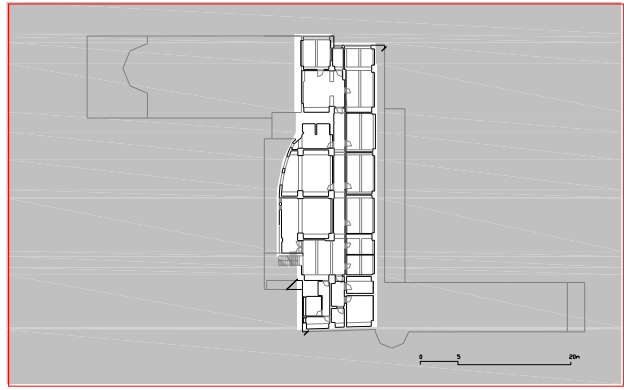
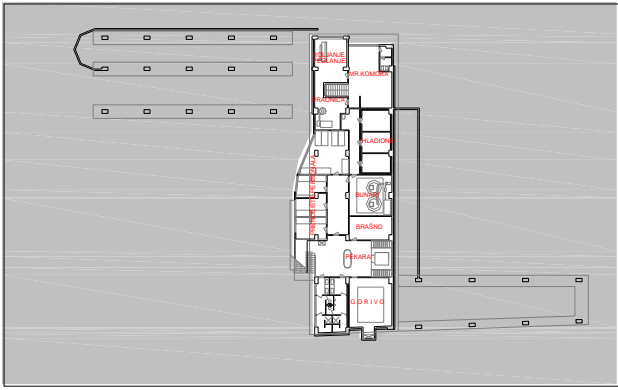
Treći kat prati dispoziciju drugog kata u centralnom i jugoistočnom krilu, a na sjeverozapadnom traktu je krovna terasa na koju se izlazi sa odmorišta stubišta. Terasa je prostrana s vanredno lijepim pogledom, s ugrađenim betonskim klupama na podužnim stranama i podignutom betonskom arlom na stupovima. Rekonstrukcijom, originalna niveleta poda krovne terase spuštena je na donju razinu, budući su (vidi detalj u poglavlju 2. Povijesne odrednice) terase rađene po principu da je srednji dio upušten i niži radi prikupljanje velike oborinske vode, i njene efikasne odvodnje sustavom cijevi u vrt. Krovna terasa zamišljena je kao brodska paluba, a pod je trebao je biti brodski drveni pod postavljeni na željeznu konstrukciju nad armirano betonskom pločom. Prilikom rekonstrukcije kada su dodani sanitarni čvorovi u sobama, njihove ventilacije našle su mjesto unutar ventilacionih kućica na ravnim terasama, tako da se terase - ravnih krovova ne mogu, ponajviše iz ovih razloga, koristiti.

IV KAT

Četvrti kat prati dispoziciju trećeg kata jedino u centralnom objektu. Jugoistočno, rekonstrukcijom izvedeno krilo je ravan krov na koji se izlazi dvokrillnim vratima s odmorišta južnog stubišta. Ovaj ravan krov nije bio namjenjena korištenju, obzirom na ventilacione otvore sanitarija.

Sjeverozapadno krilo na ovoj razini ima samo otvor u zidu koji izlazi na malu terasu, poput komandnog mosta i gleda na obzor. S ovog odmorišta je nastavak stubišta za izlaz na ravnu terasu centralnog objekta.

²² Možemo povući paralelu s Le Corbusierovim „cabanon-om“ (str. 67 Le Corbusier, *The Final Testament of Pere Corbu, A Translation and Interpretation of Mise au point* by Ivan Žaknić, Yale University Press, New Haven and London, 1997.)

Uporedni prikaz originalnog nacrtu Grand hotela i postojećeg stanja objekta - svijetlo plava boja označava komunikacije, a ružičasta recentnu rekonstrukciju.

KROV

Stubište koje izlazi na terasu objekta formira volumen na krovnoj terasi koji projektant maestralno pretvara u tribinu zamišljenog terena za tenis. Rekonstrukcijom terasa nije više u upotrebi, pojavljuju se iste denivelacije kao i na terasi sjeverozapadnog krila, obzirom na izvedbu konstruktivnog sustava i sustava odvodnje. Pored ventilacijskih kućica tu su i dva volumena na suprotnim krajevima uz stubišta – kućice za liftove.

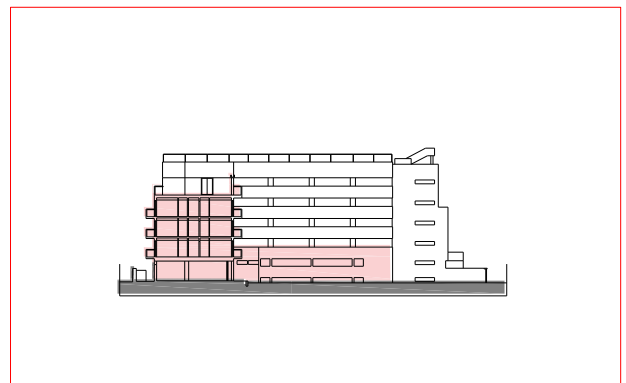
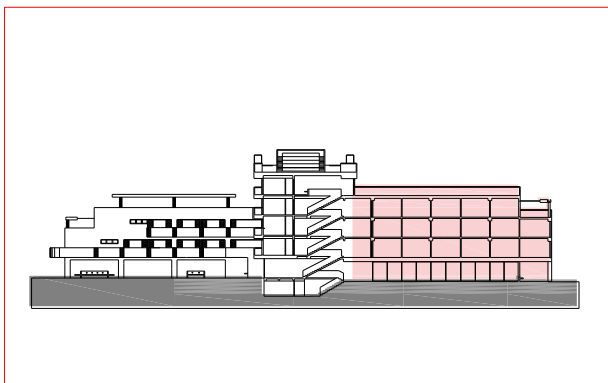
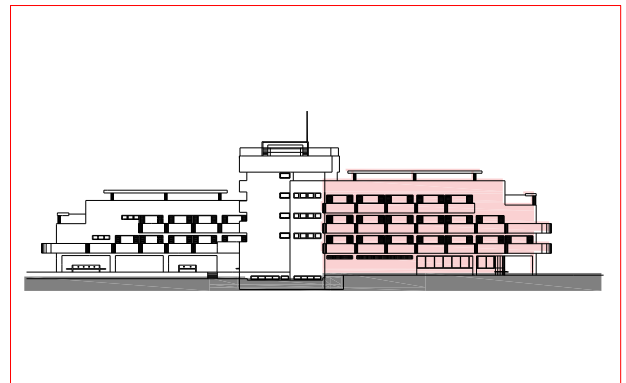
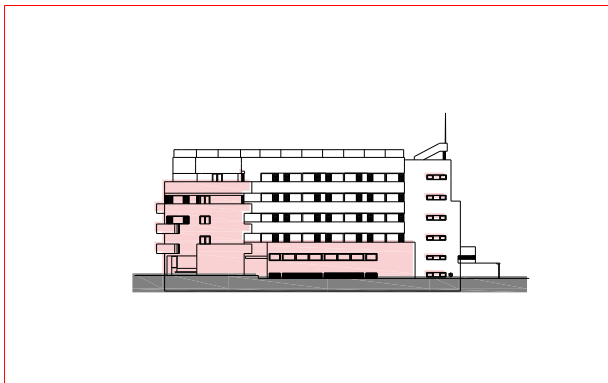
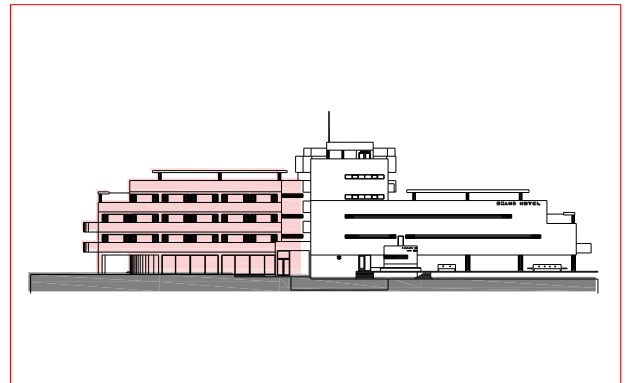
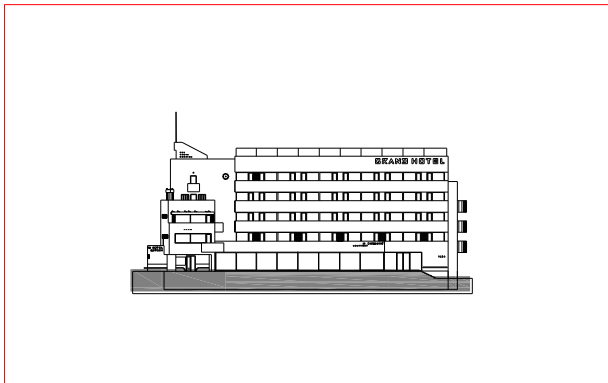
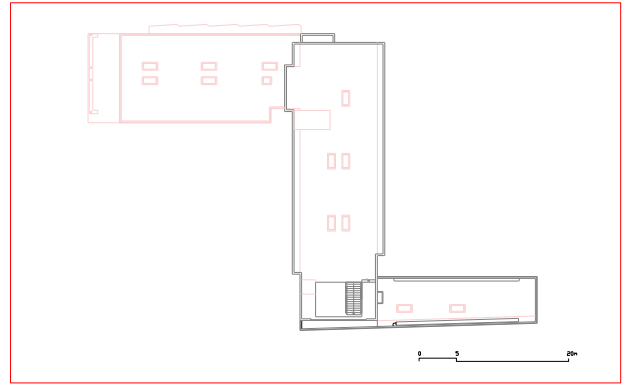
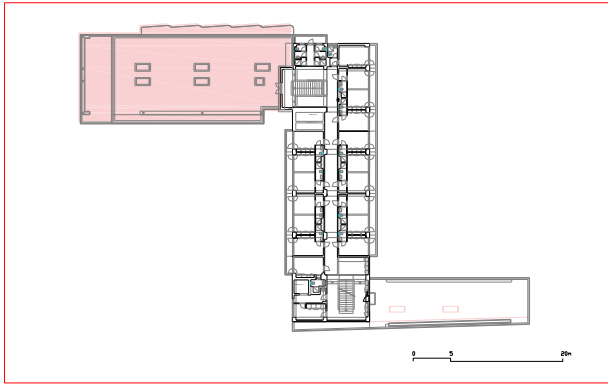
Izvorno terasa je bila planirana s podnicom od drvenih letava na željeznim nosačima, te s oblogom od drvenih letava s unutarnje strane parapeta. Po vrhu parapeta na pravilnim razmacima ugrađeni su (vidi detalj u poglavlju 2. Povijesne odrednice) metalni nosači, povezani horizontalnim šipkama (na svim starim fotografijama vidljiv je taj suptilan akcent, tankih crta oko objekta, koje objekat podvlače, uokviruju – skiciraju ga. Šipke su se nalazile ugrađene na svim parapetima krovnih terasa i balkona na svim etažama. Služili su ili kao zaštitni okviri na kojim su se mogle razapeti mreže (krovne terase), ili kao okviri za zaštitne tende/jedra. Pored ovih okvira tu je i polukružna izbočina iz ravni parapeta na jugoistočnom kraju centralnog objekta koja nosi vertikalni metalni nosač koji je nekada služio za radio antenu (zajedno sa nasuprotnim gromobranom-stalkom za antenu i zastavu na vrhu tribina).

Prema pronađenom nacrtu detalja terase, vidljivo je da je pored podnice od drveta, te obloge unutrašnje strane parapeta bila predviđena i poklopnica betonskog parapeta „drvenom paknom“ za koju se na licu mjesta ne može utvrditi da je postojala. Interesantno je primijetiti na istom detalju kako je u prorezima parapeta u formi slova GRAND HOTEL bilo zamišljeno postaviti neon rasvjetu!

FASADE

Ulaz u objekat iz bočne ulice i pristup u kompleks s obale naglašeni su kružnom formom, kao i završeci krila prvog kata. Fasade su puna platna žbukana finom kvalitetnom žbukom, čiju bjelinu i punoću jedino presjecaju, ali im ne odriču punoću i ne prekidaju cjelovitost omotača također pune plohe staklenih prizama. Prozori su uvučeni od istaknute ravni punih parapeta i čine tamne trake.

Balkoni s punim parapetima kao ravne ili valovite plohe kreću se prostorom, a betonske klupe kao sekundarni i manje uočljivi elementi (podvučeni kontrastnom bojom), izdvajaju se iz pune mase objekta i kreću se prostorom. Funkcionalni elementi koriste se kao dekoracija. U tom kontekstu možemo promatrati i klupe koje ukrašavaju prizemnu zonu objekta i trake staklenih prizama koje savršeno odrađuju funkciju osvjetljenja u unutarnjim komunikacijama gdje nije potrebno zadržavanje. Također sa dvojnog svrhom (dekoracije/funkcije) su izrezi slova na pojedinim djelovima objekta (funkcije utoliko što se zna o kojem se objektu radi, gdje je ulaz u objekat, kad je objekat sagrađen i tko ga je radio - dakle funkcija signalizacije te nisu potrebne table i ploče, nego to sam objekat obavlja). Zatim tu su i kružni sitni otvori koji su u funkciji ventilacije - ujedno dekoracije (forma sata na fasadi), ili osvjetljenja/dekoracije (okrugli otvori postavljeni u pravilnom rasteru u prostoru izlazne kućice stubišta/tribina). Svi ti makar i ovi najsitniji otvori stvaraju bogatstvo oblika i upućuju na promišljanje autora. Također i konstruktivni elementi likovno obogaćuju objekat - vertikale betonskih stupova nosača objekta, zatim metalne šipke koje potrcrtavaju i nanovo skiciraju mase, a služe kao konstrukcija za zaštitu od sunca, gromobran, stalak aradio antene ili zastave i slično.

Snimak postojećeg stanja Grand hotela -ružičasto označeni dijelovi predstavljaju rekonstruirani dio objekta.

Postojeće stanje objekta – fasade centralnog objekta, sjeverozapadnog i jugoistočnog krila

ELEMENTI ENTERIJERA

Danas u prostoru objekta nema vrijednog ni originalnog pokretnog namještaja, uostalom sve vrijedno i jest ugrađeno i na samom je objektu.

Prostor recepcije s pultom, kao i veza kuhinje s restoranom potpuno su izmijenjene, elementi ugrađenog ili pokretnog namještaja pulta recepcije i pulta kuhinje prema restoranu nisu sačuvani. Uklonjena je betonska klupa pred restoranom, sanitarni čvorovi su modernizirani.

Rekonstrukcijom hotela najviše su pogođene sobe koje su bile izrazito male i nisu odgovarale suvremenim standardima. Iz njih su uklonjene betonske konzole na kojima su počivali kreveti, preinačeni su ugrađeni ormari - jedino njihova širina može biti originalna.

Stubišta su preinačena, a obzirom na nedostupnost svih detalja nacрта koji bi to mogli razjasniti nije sasvim jasan originalan izgled stuba, njihova obrada gazišta i čela, te rukohvata. Podovi su zamijenjeni novim suvremenim materijalima, tako da izvorni podovi u objektu (bojane zaglađene cementne košuljice ili gumeni podovi na cementnom namazu u sobama i javnim prostorima) su preinačeni u tapisone i pločice.

Ugrađene betonske klupe na odmorištima uz stubište ili kao dijelovi stubišta su in situ.

Plava boja koja se ponavlja kako u enterijeru tako i u eksterijeru dobro podcrtava tezu o brodskoj atmosferi, moru i mediteranu, postavlja se jedino pitanje nijanse modre boje i kvalitete pigmenta.

ELEMENTI EKSTERIJERA

Cijeli vokabular korišten na i u objektu, na drugi način korišten je i u okolnom prostoru vrta. Pergole, ograde šetnice i ograde stubišta na obali su iste metalne šipke kao na parapetima objekta; betonske klupe postavljene su slobodne u prostoru, ali formom podsjećaju na povijesne stilske; vanjska stubišta imaju uvijek istu funkciju da savladaju različite nivoe, ali autor koristi pojedine pozicije da ih ili naglasi ili ih učini sporednima ili ih unificira. Pristupna šetnica je pravocrtna i ima osnovnu funkciju povezati dvije krajnje točke, ali na tom putu je mnoštvo drugih funkcija koje je upotpunjavaju, te ona mora biti stroga da bi bila naglašena njena funkcija.

Podovi terasa, prolaza i šetnica pred objektom su pravocrtna betonska polja unutar traka sa žalima (opet dvojnost funkcija/dekoracija), materijal novi (beton) u kombinaciji sa starim (oblutak - ukras transponiran iz povijesnih perivoja), a u novoj funkciji (trake žala u stvari predstavljaju dilatacije betonskih polja). Struktura betonske površine je nazubljena radi sigurnosti/klizanja, ali daje sitne dekorativne udubine (točke) koje su suprotnost čvrstim izbočenim točkama oblutaka...

Izgled interijera iz 1983. godine; u gornjem redu sobe, u donjem redu recepcija, restoran u salonu i terasa na prvom katu.

Današnji izgled soba, primjer danas jednokrevetne, nekad dvokrevetne sobe; pogled kroz prozor; stanje nakon izvršenih sondažnih ispitivanja

Primjer ugrađenih ormara u sobama i namještaj iz osamdesetih

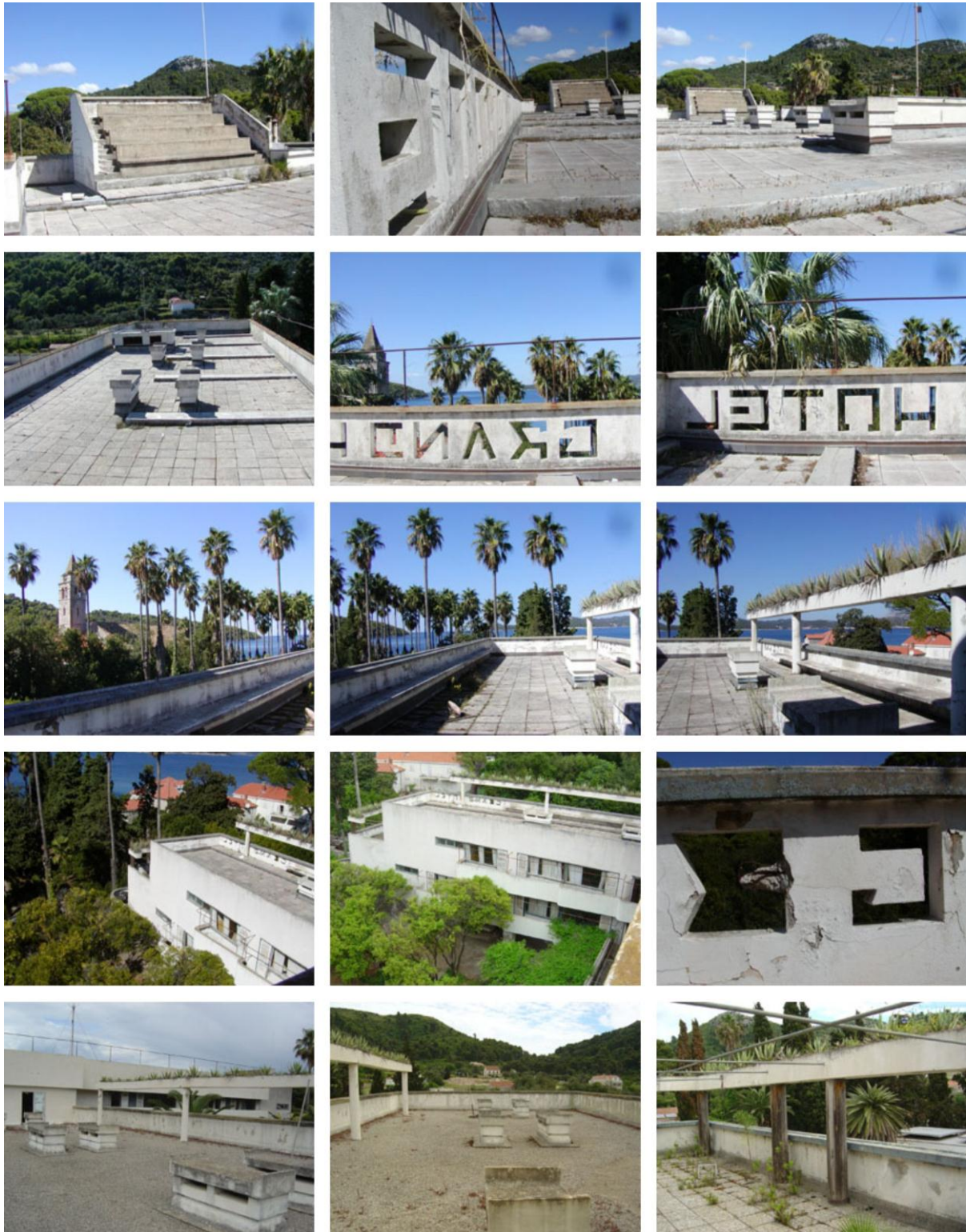
Vertikalne komunikacije u objektu, jednokraka stubišta s recepcije na kat, među katovima, u restoranu, na krovnoj terasi itd

Horizontalne komunikacije – hodnici u glavnom traktu,
u sjeverozapadnom traktu, prema podrumu, na terasi, na stubištu

Javni prostori u objektu – salon – restoran, recepcija, aperitiv bar, kuhinja, podrum

Krovnna terasa na centralnom objektu, tribine, denivelacije, ventilacijski otvori i kućice za lift; glavni natpis i okviri od metalnih šipki;
 Krovnna terasa na sjeverozapadnom krilu, denivelacije, klupe, viseći vrtovi, natpis na parapetu.
 Krovnna terasa jugoistočnog krila, denivelacije nema jer je trakt novoizgrađen, ventilacijski otvori, ali i viseći vrtovi, terasa pred apartmanom na trećem katu.

Ugrađene betonske klupe unutar objekta i na objektu. Stara fotografija s betonskom klupom dužinom cijele fasade ispred restorana; ugrađena klupa sa stražnje strane stubišta na katu; ugrađena klupa dužinom cijelog zida u sjeverozapadnom traktu, ugrađena klupa uz parapet krovne terase sjeverozapadnog krila, klupa na polukružnom istaku uz ulaz u hotel, klupa u trijemu na terasi; klupa na dograđenom jugoistočnom krilu.

Terase pred sobama na prvom katu nad restoranom i nad kuhinjom; balkoni pred sobama na katovima na centralnom objektu, valoviti balkoni jugoistočnog trakta, sjeverozapadnog trakta; terasa pred apartmanom sjeverozapadnog trakta.

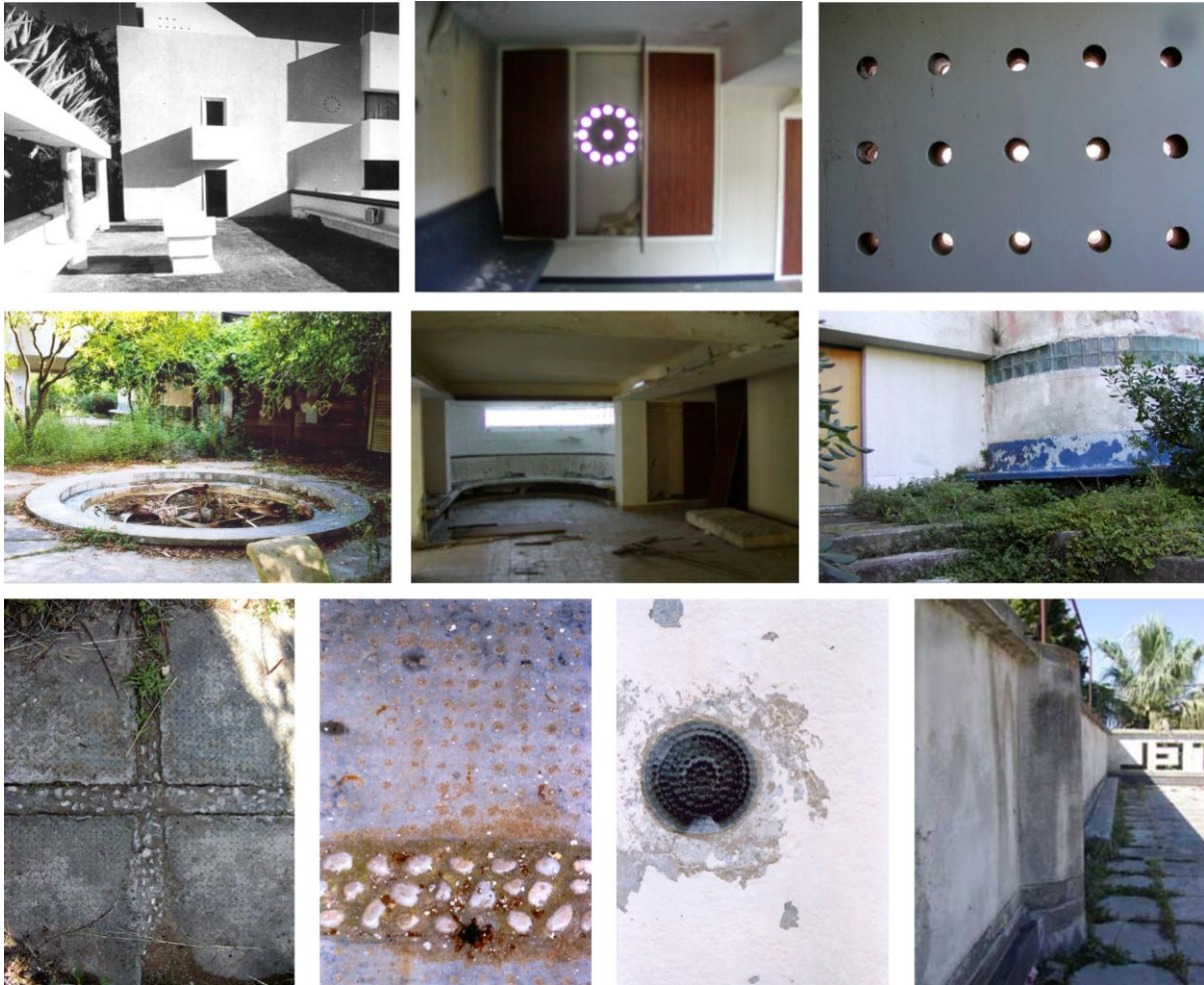
Betonske klupe u parku

Natpisi na objektu – na polukružnoj formi pored ulaza, na polukružnoj formi između stubišta za šetnicu, na objektu uz prolaz, na parapetu centralnog objekta, na parapetu sjeverozapanog krila...

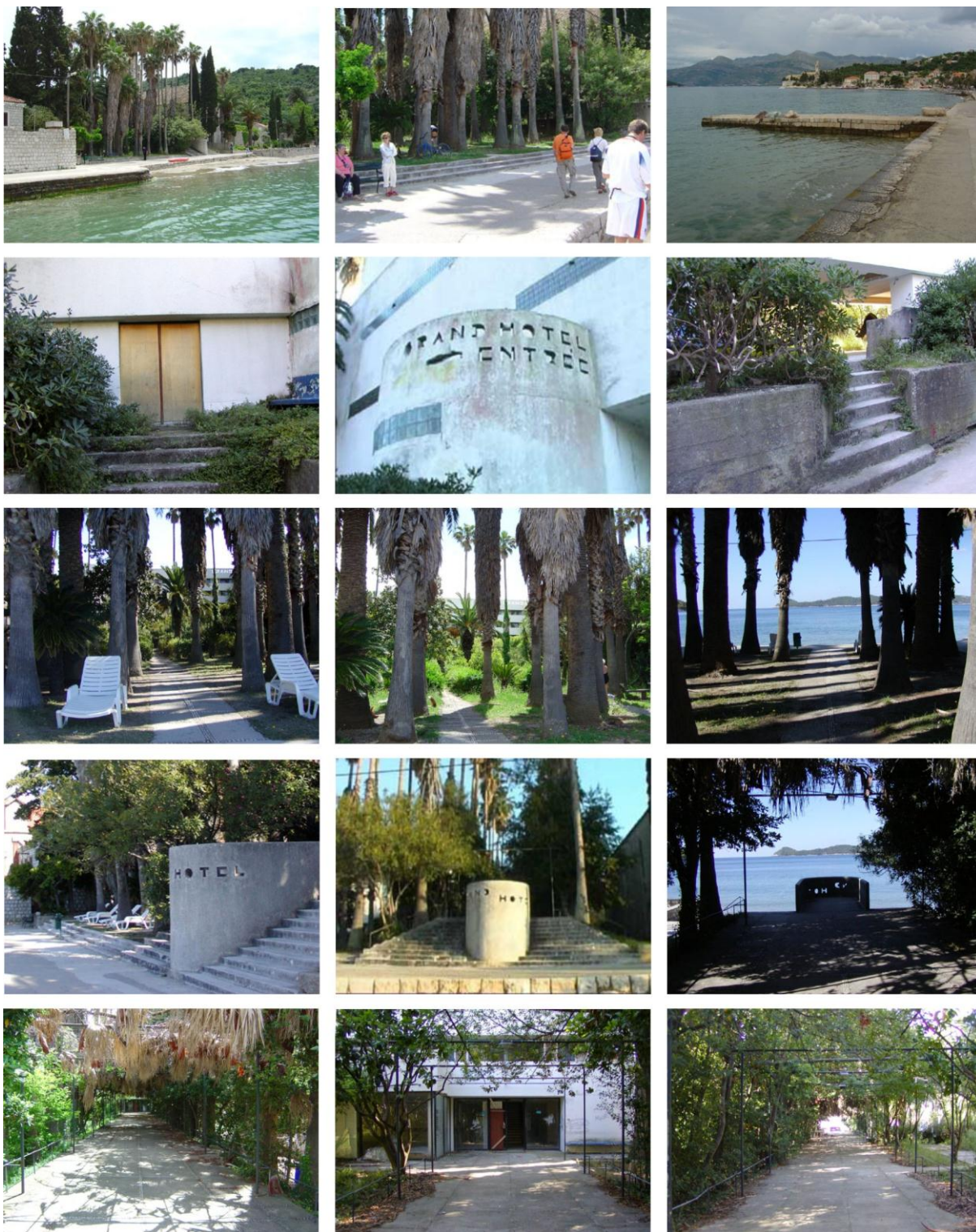
Metalni okviri/šipke kao pergola, ograda šetnice, ograda stubišta, okvir zaštita od sunca, okvir mreži tenis terena

Kružni oblici na objektu – sat na objektu izvana i iznutra objekta, rasvjeta izlaznog stubišta za terasu, ribnjak, klupa i zid u salonu iznutra i izvani, struktura poda – udubine i izbočine, struktura staklene prizme, polukružno izbočenje kao postolje metalnog stupa.

Gospodarski objekti u kompleksu

Komunikacije u kompleksu – obala, pristupne stepenice za vrt, ulaz u objekat iz ulice, natpis na formi koja sugerira kretanje; pristup na terasu ispred objekta sa sporedne ulice, jedna od tr komunikacije u parku, pristup vrtu i pristup na šetnicu, pogled sa šetnice prema moru, pogled sa šetnice prema objektu, ulaz u objekat sa šetnice, pergola...

ZAKLJUČAK

Analizirajući rekonstrukciju/dogradnju može se zaključiti da je obzirom na nove potrebe i novi standard, hotel temeljito preinačen.

Nije poštovan originalni nacrt stražnjeg krila, niti su poštovane komunikacije u hotelu.

Recepcija je prebačena na drugi kraj hotela, tako da je komunikacija za dnevni boravak i odmor postala i komunikacija dolaska/odlaska gosta, što je poremetilo osnovnu organizaciju prostora. Također osnovna ideja jake veze između mora i stražnjeg vrta na čijoj se okosnici sve dešava – poput Straduna (te veza na raniji natječajni rad kada je Dobrović htio otvoriti i četvrti luk arsenala i time ostvariti prodor Straduna na more – vidimo ovdje izravnu vezu, i ono što u staroj gradskoj jezgri nije bilo najprimjerenije rješenje ovdje je dobilo svoj puni značaj).

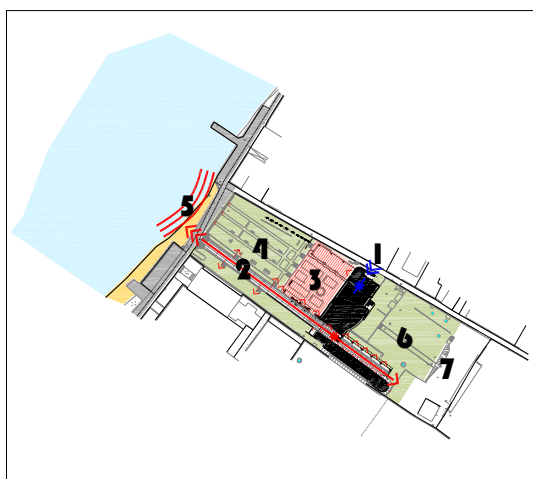
Vjerovatno su mnogi razlozi (želje investitora) preinačili osnovnu ideju, pa je izgrađen trakt

koji ne komunicira s okolinom, a stražnji vrt je potpuno zapostavljen kao organiziran boravak.

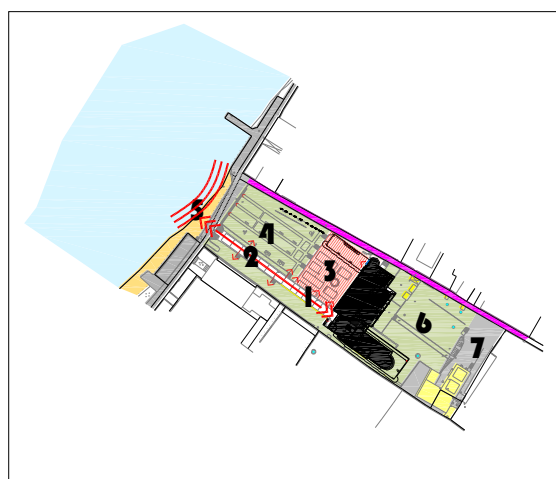
Potpuno je zatvoren ulaz iz ulice bočno, te je restoran odijeljen zidom od kuhinje, recepcija je pripojena gospodarskom bloku kuhinje, preinačeno je stubište za podrum i oblik cijelog kuhinjskog bloka.

Ostale komunikacije su sačuvane. Sobe koje su bile izrazito male povećane su na način spajanja jedinica, uvedeni su sanitarni čvorovi u svaku sobu. Izvorna organizacija sobe/kabine je uništena - betonske konzole kreveta, zid s ugrađenim ormarima / umivaonikom / krevetom potpuno su uništeni kako fizički tako i oblikovno.

Krovne terase su koncepcijski uništene, izvodom kanalizacionih ventilacija, tako da su postale neupotrebljive.

Schema komunikacija planiranog kompleksa

Schema komunikacija kompleksa nakon rekonstrukcije

ELEMENTI VALORIZACIJE, PRETPOSTAVKE ZA OBNOVU HOTEL "GRAND" ARHITEKTA NIKOLE DOBROVIĆA NA LOPUDU (1936. – 1967.)

dr Željka Čorak
rujan 2005.

UVOD, HOTEL, NASELJE, ELEMENTI VANJŠTINE

Hotel "Grand" arhitekta Nikole Dobrovića na Lopudu (1936.) spomenička je građevina. Takav status stekla je afirmirajući slijedeće teze:

1. arhitektura je dužnik urbanizmu, građevina okolini;
2. arhitektura je iskaz tendencija i mogućnosti vlastitoga doba;
3. modernizam i tradicija vezani su kvalitetom.

Arhitekt Dobrović, odgojen u jednom od najzreljih ambijenata moderne arhitekture ranog XX. stoljeća, u Češkoj, upravo je tom mogućnošću gledanja prošlosti s pozicija sadašnjosti očitao povijesne vrijednosti naselja Lopuda gdje je imao graditi hotel.

Očitao je dakle Lopud kao srednjovjekovno "fasadno" naselje položeno uz blagu uvalu, između dvaju zvonika, franjevačkog i dominikanskog, s povlaštenim pogledom na Šipan, Mljet i neizmjereno more. I pozadina je povlaštena: dramatično, zeleno, tvrđavom okrunjeno brdo. Iz analize toga položaja nije izvukao zaključak "da svojim dominantnim položajem mora biti vidljiv kako s kopna tako i s mora", nego da se mora obzirno povući pred koherentnošću prirodno-povijesne baštine.

Izgradio je dakle Nikola Dobrović u razmjerima Lopuda zdanje velikih dimenzija, ali ga je učinio gotovo nevidljivim. Dao mu je mogućnost da sve vidi, da sve ubere pogledom, ali da se sam slici nigdje ne nametne.

Njegov je odnos prema Lopudu apsolutni obzir prema zatečenom kontekstu. Napokon Lopud je "roba", a hotel instrument njezinog plasmana.

U medjuvremenu i hotel je postao dio "konteksta", i sam "roba", naročito porukom i

poukom o uvažavanju zatečenog.

Postao je na neki način ambasador kontinuiteta dubrovačke civilizacije i kulture.

Iz toga slijedi da hotel ne smije mijenjati visinu; da mora čuvati svoja arhitektonsko-stilska obilježja. Mogli bismo prepoznati crte art-decoa: ortogonalnost, geometričnost, ekspresivizaciju geometrije. Dobrović inzistira na jednostavnosti ploha, širinama koje dominiraju nad visinama (ulogu vertikala iznad svega nose debla palmi!), vrpčastom rastvaranju i ritmizaciji površina (filmska osjetljivost tridesetih godina), ravnoteži geometrizma volumena i njegove bogate i dinamične artikulacije terasama, ravnoteži ortogonalnih odnosa i naglascima njihove "raspuštenosti" (cik-cak obrisi niza balkona, obli završeci pojedinih terasa); na elementima asocijacija na brod (leitmotiv brodske modre boje, terase, palube); na kontrastu pokazanog betona, fine žbuke površina i sigurno plemenitih materijala obloge (zamijenjenih u toku bivših obnova - stupovi, ormari). Sva bi ta svojstva trebalo čuvati (u elementima koji se mogu spasiti kao izvorni; u onima koji se repliciraju; u nadopunama).

Vrijedno obilježje ove arhitekture jest i oprema eksterijera. Dobrović u betonu realizira neoklasicistički uravnotežen dizajn namještaja (nekoliko vrsta klupa). Taj fini betonski namještaj trebalo bi obnoviti, a prema njemu izvesti i opremu priključenih novih prostora.

Valja napomenuti da su i u unutrašnjosti zdanja vrlo pažljivo oblikovani "javni" prostori (klupe ugrađene u ograde stubišta na podestima) i da je i taj savršeno jednostavan namještaj, to prožimanje uporabnih razina, poticajna tema za razradu.

UNUTRAŠNJI PROSTOR I NJEGOVE VRIJEDNOSTI

Dakako da je funkcioniranje unutrašnjeg

prostora bitni element vrijednosti arhitekture; duga desetljeća to je bio gotovo jedini dopušteni kriterij vrednovanja.

Nažalost u slučaju hotela Grand to će funkcioniranje ukazati na stanovite probleme. Dobrovićev tlocrt, sa sjajnim komunikacijama, tjerao je teze modernizma i funkcionalizma do ekstrema kad je u pitanju osnovna prostorna ćelija soba. Njegovo doba, doba drugačije društvenosti, ekstrovertirano i puno želje pojedinca za pokazivanjem, svodilo je spavaonice na minimum. U Dobrovićevu slučaju to je cca 6-9 m², što i udvostručeno teško je djelomično učinjeno tijekom prijašnje dogradnje i obnove) ne može odgovarati nikakvom današnjem standardu. Izvorni kreveti na betonskim podlogama takodjer su pokazali stanovite nedostatke (niti jedan primjer, uostalom, nije sačuvan). Dubina ormara iznosi cca 30cm, što onemogućuje da se vješalica postavi drugačije nego paralelno sa zidom. Standard sanitarija potpuno je ne prihvatljiv. Isto vrijedi za sve servisne dijelove hotela, koje tehnološki valja promisliti iznova.

Hotel-spomenik (kojemu karakteristika "heritage" može kompenzirati tek dio nedostatnog komfora) - mogao bi sačuvati citat iz bivše dispozicije, izložbeni apartman rekonstruiran u "vremeplovnu" svrhu. Ostalo će biti nužno uskladiti sa suvremenim standardima, čuvajući karakter komunikacija, rekonstruirajući karakter zajedničkih prostora zadržavajući izgled vanjštine, što nije nimalo laka projektantska zadaća.

Posljedice čuvanja arhitektonskih karakteristika/vrijednosti u ovom su slučaju gubici u kapacitetu hotela, i to ne beznačajni. Ako se taj manjak količine ne bude mogao kompenzirati samo porastom (osuvremenjenjem) komfora, postaviti će se pitanje povećanja kapaciteta. Uz uvjet da se hotel ne povisuje, koji je ultimativan, pojaviti će se možda pitanje dogradnje stražnjega trakta. U tom slučaju postoji Dobrovićeva varijanta (s oblim završetkom) na koju će se projektanti moći pozivati, prethodno riješivši mala servisna zdanja oko hotela (ukoliko neko od njih nije nosilac vrijednog tehnološkog rješenja). Artikuliranje stražnjega vrta, vrta kao bitnog elementa vrijednosti hotela, zahtijeva što čišći i slobodniji prostor oko zdanja.

IZVANJSKI PROSTORI, VRT

Raspolažući izvanrednom pozicijom i čudesnim pogledima na sve strane Dobrović je otvorio cijeli niz kontaktnih prostora unutrašnjosti i vanjštine: različitih balkona i terasa, od onih za intimnu uporabu do onih

zajedničkih, od onih kontemplativnih do onih za naglašenu društvenost (krovna terasa s pozornicom). Nažalost su naknadne intervencije narušile ljepotu tih terasa (ventilacijski otvori i njihovo prikriivanje), a u većini slučajeva izmijenjena im je i izvorna visina. Dakako da obnovi tih terasa i njihovih detalja valja obratiti posebnu pažnju.

Uz čudesne poglede glavni adut ovoga hotela predstavlja njegov vrt. On je oblikovan uistinu u art-deco duhu, s linearnim i "tvrdim" biljkama poput palmi i agava; biljke na stanovit način postaju arhitektonski elementi. Na svu sreću biljna masa opstala je do danas. Najviše palme u Europi kadriraju vidike, njišu horizont, šire bogate krune na jednostavnim vitkim nosačima, nude miris evazije makar u samom raju. Njihov parter valja uskladiti s njima, obnoviti šetnice, namještaj i fontanu. Zanimljivo je kako je u svom strogom modernizmu Dobrović u vrtu primjenio tradicionalni, "meki"! lokalni motiv oblutaka kao raster u betonu. Na taj se način šetnica prošetala od renesansnih ljetnikovaca do novoga doba, prenoseći memoriju kulture ladanja makar u zdanje za mnoge ali privremene korisnike.

Dok je prednji vrt jasno oblikovan, stražnji vrt, mrljevitiji i romantičniji, zahtijeva novo promišljanje s obzirom na nove površine koje će se osloboditi uklaňanjem neodgovarajućih sadržaja (barake). Potpuno je novi element u vanjskom prostoru hotela "Grand" dokup zemljišta iza dominikanskog samostana. On je od velike važnosti, jer osigurava hotel od neželjenog susjedstva, povećava njegov "domet evazije", pruža mogućnost uvođenja novih sadržaja (mini-agrikultura). Bilo bi idealno kada bi cijeli dominikanski kompleks mogao postati dio te cjeline. Dok bi crkva, zadržavajući sakralni status, mogla biti mjesto glazbenih i drugih događaja - koncerata, tradicijskih obilježavanja crkvenih blagdana - Veliki tjedan, i sl.) - uz nju bi se u obnovljenom samostanskom zdanju mogla stvoriti multifunkcionalna dvorana, za izložbe, književne večeri i slično, koja bi i za hotel i za Lopud bila prava "tvornica događaja". Kultura je u svakom slučaju perspektivna grana ponude, a svojom spomeničkom vrijednošću pripada joj i sam hotel.

Tu valja istaknuti i potrebu da se oživi i stavi u funkciju Dobrovićeva pozornica na krovu - idealna za manja kazališna zbivanja, pa i za malu dependansu Dubrovačkih ljetnih igara.

**DANAŠNJE STANJE I NEPOSREDNO
POTREBNI POSTUPCI**

Hotel je pretrpio svojevrsan mirnodopski rat, najezdu vandala koji su ga opustošili do zidova. Ništa od opreme u njemu nije ostalo cijelo. Smeće se nalazi u zgradi i oko nje, pa bi radikalno čišćenje bilo hitno i nužno ma za koji početak posla - čak za mjerenje ili restauratorsko sondiranje. Osim smeća u najdoslovnijem smislu potrebno je i uklanjanje naknadno unesenih, neizvornih,

nesukladnih elemenata kao što su oplata stupova, opločenja podova i zidova itd. Hotel je pretrpio i stanovite "funkcionalne" nagrde, kao) to su ventilacijski izvodi na terasama koje također treba ukloniti i vratiti terasama staru razinu poda.

Održavanje zgrade u sadašnjem stanju propasti vrlo vjerojatno ima negativne posljedice na život vegetacije koja je ovdje od maksimalne vrijednosti i važnosti.

U Dobrovićevu ortogonalnom sustavu arhitekturi je prepuštena horizontala dok je vertikala izrasla iz vegetacije.

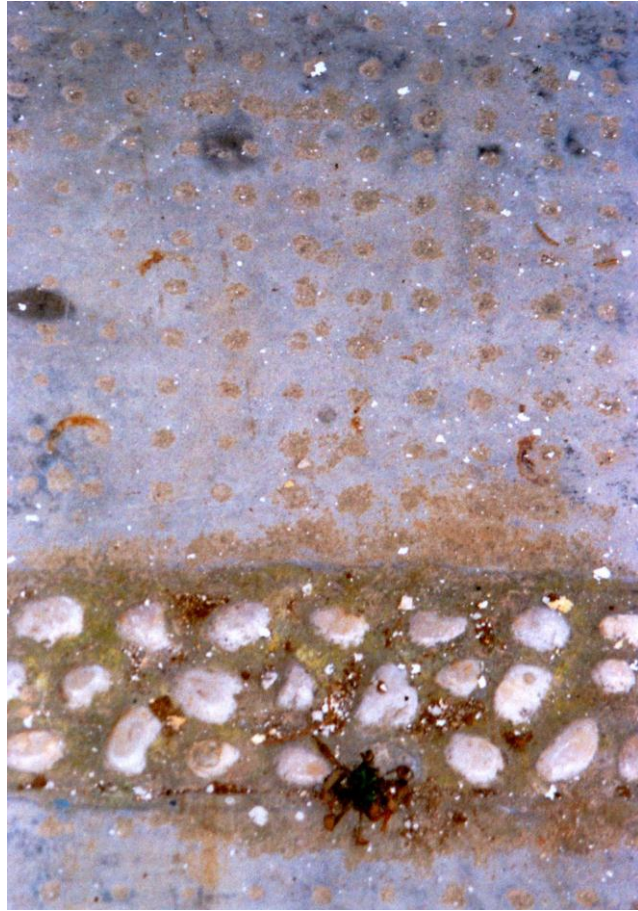

Prizori kroz prozore: prozori kao film o Lopudu

Sloboda ravne linije, krivulja, zupci

Jedna od igara unutar Dobrovićeva izražajnog
sustava jest igra točke:
u raznim materijalima, ritmovima i funkcijama

Disciplina, suzdržanost i rafiniranost u proporcijama svojstva su i zakon Dobrovićeve arhitekture

Naknadnim intervencijama odoljeli su elementi
betonskog namještaja i modre brodske boje

Osim proporcija prostora u ulaznom hallu jedva da je išta ostalo očuvano

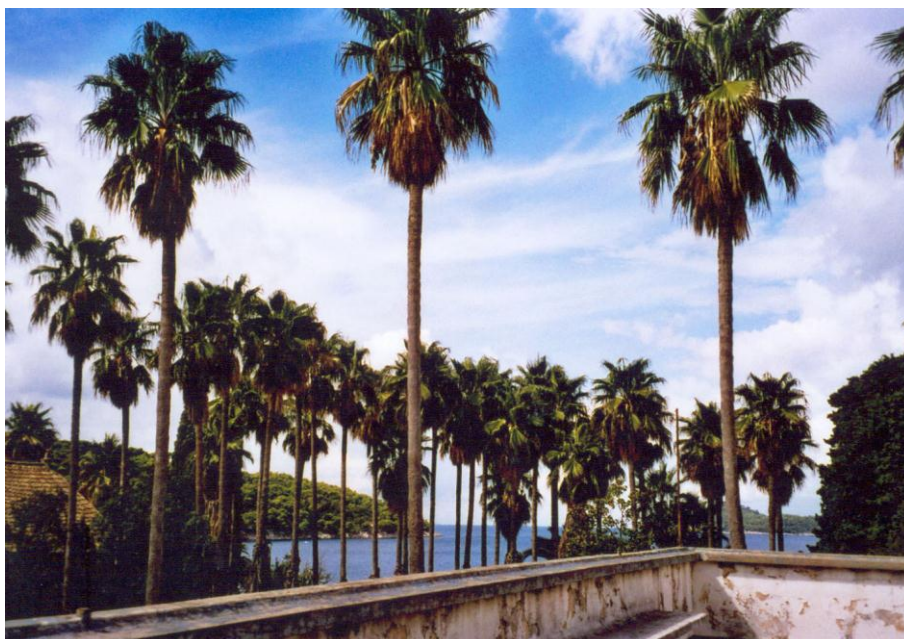
Pozornica apsolutne devastacije

Dubina zidnog ormara od 30cm teško se može uskladiti s današnjim standardima

Terase su mjesta povlaštenog dodira unutrašnjosti i vanjštine

Ventilacioni otvori koje treba ukloniti

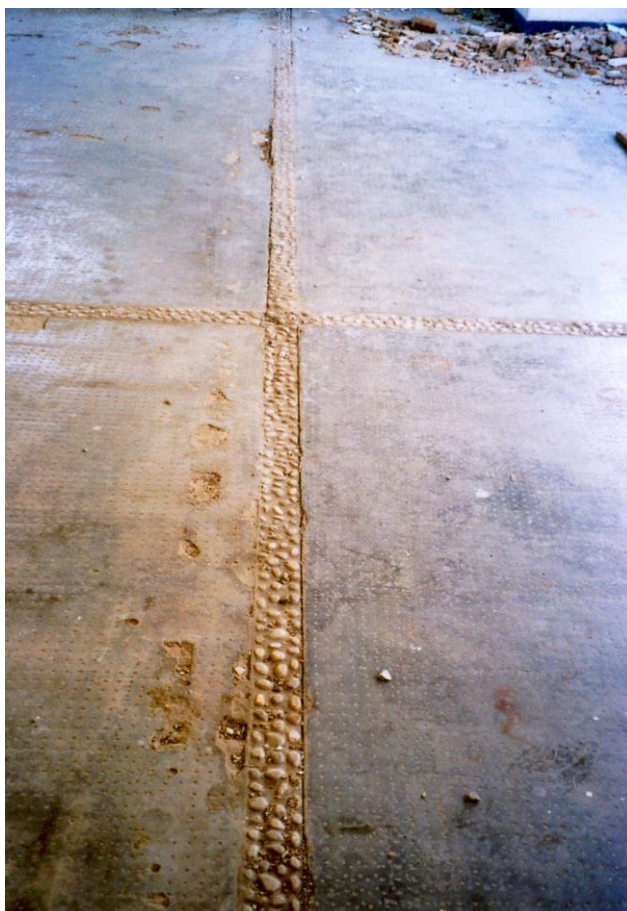

Betonski vrtni namještaj zahtijeva pažljivo obnovu

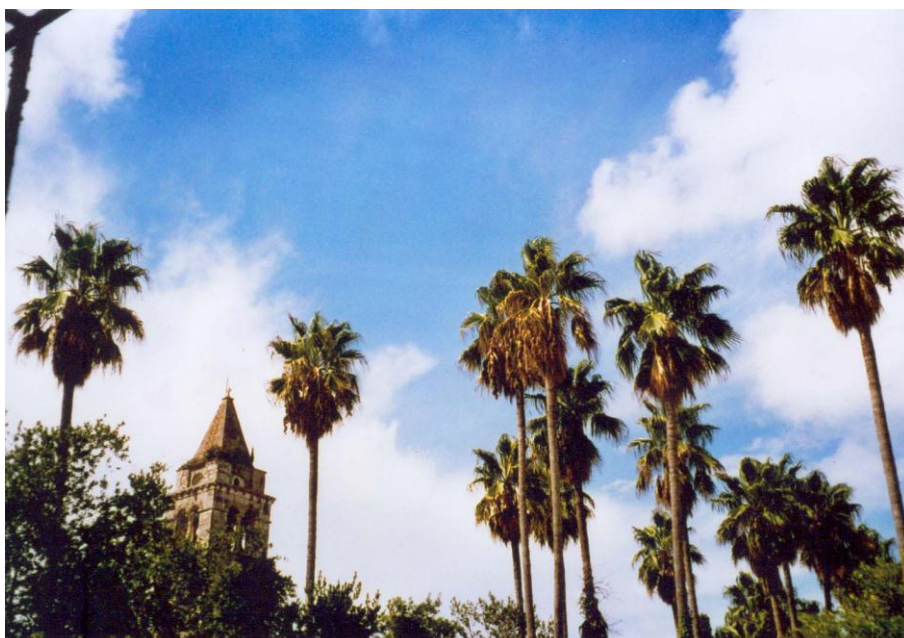
Hommage elafitskoj renesansi

Ljetna pozornica na krovu, poput antičkog kazališta

Krajolik "Granda" sastoji se od prirode i povijesti
Fotografije: Ž.Čorak

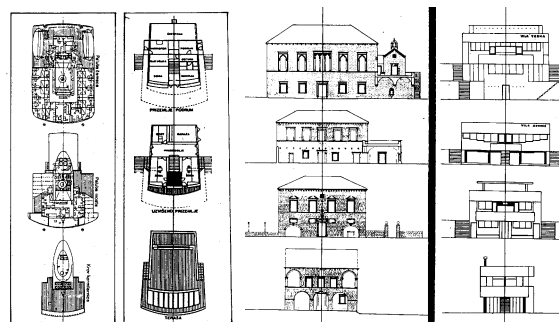
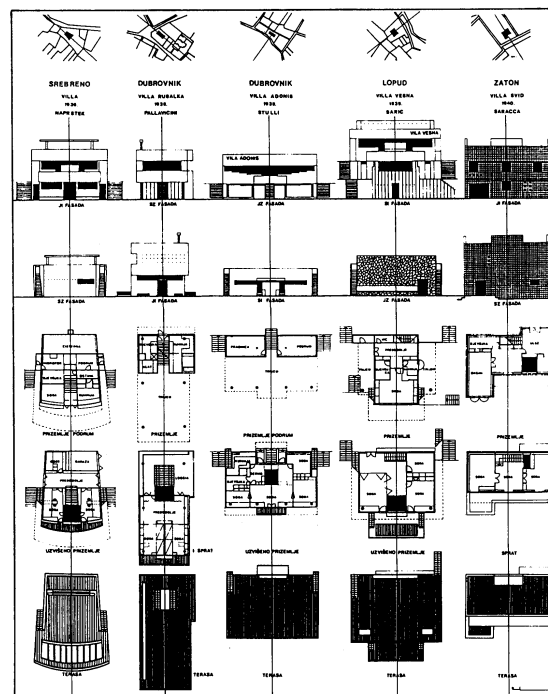
REGIONALNI KONTEKSTUALIZAM, KRITIČKI REGIONALIZAM ILI ESTETSKI FUNKCIONALIZAM I KREATIVNI KONSTRUKTIVIZAM

Grand Hotel Lopud kao i cijela dubrovačka arhitektura Nikole Dobrovića ima pečat regionalnog kontekstualizma razvijenog iz moderne. Dobrovića moramo čitati na poseban način.

On je sa praškim periodom pokazao veliku privrženost i apsolutnu vjeru u modernizam, a s dubrovačkim periodom tu svoju viziju arhitekture modernizma temperirao je i osvijetlio regionalnim i kontekstualnim jezičkim varijantama „Raguze“.

Spoznaja da tu već dugo postoji jedna kultura, grad, fortifikacije, klima, biljke, čak neki glamur onog vremena na Stradunu – jug, Nikola Dobrović (jedan vojvođanin/pražanin/brat slikara Petra Dobrovića) kao arhitekt je duhu mjesta, duhu Dubrovnika - tom kontekstu, tom periodu i u toj kulturnoj geografiji prilagodio svoj jezik. Naravno kontekst nikada nije samo fizički, nego je i kulturni i socijalni i klimatski i psihološki ...²³

Kao ilustraciju teze o regionalnom kontekstualizmu dajemo tri grafička priloga iz članka Marine Oreb Mojaš²⁴ koja to potkrepljuju. Prvi crtež je prikaz izvedenih vila u duhu moderne, na kojim se prepoznaju principi od koncepcije preko konstrukcije do detalja već osmišljenih i ostvarenih na Grand hotelu na Lopudu, zatim usporedbu njegovih vila s brodskom organizacijom i simetrijom u funkcionalnom smislu, te klasičnost objekata u njihovoj izravnoj paraleli s dubrovačkim ladanjskim objektima, od simetrije u tlocrtima, do simetrije na fasadama itd

²³ Radović, R., (2005.) e-mail poruka povodom razmjene mišljenja za naslov doktorske radnje

²⁴ Oreb-Mojaš, M. (1983.-1984.), Simetrija, materijal i brod, „Arhitektura“, 36-37 (186-188): 60-63, Zagreb

Sveobuhvatan pristup i vrlo vrijedan doprinos proučavanju djela i lika Nikole Dobrovića u novije vrijeme možemo pratiti kroz objavljene radove Krunoslava Ivanišina i Dubravka Bačića. Ovom prilikom navodimo djelove znanstvenog rada Krinoslava Ivanišina u kojem autor kritički obrađuje opus Nikole Dobrovića na dubrovačkom području i smješta ga u relacije ondašnjeg vremena i valorizira ga kao jednog od najznačajnijih ostvarenja moderne arhitekture u Hrvatskoj.

Hotel Grand svjedok je pozitivne vjere ali i kontradikcija i diskontinuiteta moderniteta prošlog stoljeća na našem i cijelom evropskom prostoru, Ovo najcjelovitije i najznačajnije Dobrovićevo djelo na dubrovačkom području i jedno od najznačajnijih ostvarenja moderne arhitekture u Hrvatskoj anticipira koncept kritičkog regionalizma; sinteze regionalne kulture i globalizacijskih procesa. Kritički regionalizam ponudio je kao odgovor na pitanje Paula Ricoeura o mogućnosti sudjelovanja nasljeđa stare civilizacije u općoj civilizaciji današnjice Kenneth Frampton u svojoj *Kritičkoj povijesti moderne arhitekture*. Meni je na znakovitost činjenice da je Frampton kritički regionalizam preuzeo kao gotov koncept od grčkih kritičara arhitekture Alexa Tzonisa i Liane Lefaire ukazao argentinski kritičar i mecena moderne umjetnosti Jorge Glusberg. I naš hrvatski povjesničar umjetnosti Ljubo Karaman definirao je hrvatsko umjetničko nasljeđe kao *perifernu umjetnost*. Kritički regionalizam je, dakle, svojina perifernih sredina kakva je i naša, a Dobrovićevo je djelo njegovo autentično ostvarenje: na lokalne probleme odgovoriti internacionalnim jezikom, jer nas inače nitko neće razumjeti. Internacionalni jezik je moderna arhitektura, tridesetih godina.

Kao svjedočanstvo autorova talenta i htijenja vremena modernizacije, *slučaj* hotela Grand aktualan je i danas, u vremenu društvene tranzicije, jer on dokazuje mogućnost za ukupni prostor afirmativne suradnje talentiranog arhitekta i naprednog investitora na stvaranju humaniziranog okoliša u uvjetima tržišne ekonomije i privatnog poduzetništva. U svojim *Sjećanjima*, kao i Zevi u *Manifestu iz Modene* nedugo prije smrti, profesor Nikola Dobrović je zapisao, da "smrt nekog umjetničkog djela nastaje, kad ono prestane biti događaj za svakoga i predmet bilo kakvog likovnog doživljavanja".²⁵

Načela internacionalnog stila usvojena u Pragu Dobrović je u Dubrovniku, djelomično i pod utjecajem konzervativne sredine, postupno razvijao: zahvaljujući brojnosti projekata i ostvarenja tijekom kratkog vremenskog perioda, možemo lako otkriti postupne promjene u izrazu. Dobrovićeva metoda, međutim, kontinuirano je moderna, svako njegovo ostvarenje samosvojno je dostignuće internacionalnog stila.

Suvremenost je Dobroviću značila kompleksan pojam, a funkcionalnost njenu bezuvjetnu komponentu. U početku čitljiva u metaforičnosti forme slične stroju (kuća Naprstek u Srebrenom), u kasnijim djelima postala je samorazumljiv sadržaj; ono što je sadržano u obliku – nije suvišno u konstrukciji.

Kuća je upravo u konstrukciji najfunkcionalnija. Suvremenom ju čine *skeletna konstrukcija* od armiranog betona, minimalni zanatski radovi i *pregnantnost tlocrtne dispozicije*. Sadržana i u tehničkom aspektu funkcije – od odvodnje oborina s ravnog krova, preko rješenja ventilacije

sanitarija i sustava centralnog grijanja ugrađenim konvektorima do mehaničkog čistača otpadnih voda – sličnost stroju potcrtana je imenima kuća-brodova, šupljinama u betonskim parapetima, a sadržajno naglašena diferencijacijom prostorija kuće obradom površina: betonskom glazurom prekinutom trakama žala na trijemu, drvenom palubom na ravnom krovu i balkonu. Svi ormari su ugrađeni, a pokretni je namještaj prepuš ten izboru korisnika, kako to preporučuje Adolf Loos. Konzolni istak od armiranobetonske konstrukcije na trijemu, balkonu ili krovnoj terasi postaje klupa, a sanitarni čvor oblikovan poput laboratorija zauzima središte tlocrta stana. »Arhitektura nije ništa drugo, no logični izraz dispozicije i primenjenih konstruktivnih elemenata. Zgrada svojim uravnoteženim formama, ritmom svojih linija i zidnih površina odgovara potpuno svojoj svrsi i svojim izgledom uresno će nadopuniti svoju okolinu na Drugom Konalu.« Od ravnog krova, preko podizanja kuće na stupove, do trakastih prozora Dobrović dosljedno ostvaruje *pet Le Corbusierovih principa*. Ono, međutim, što izdvaja Dobrovićevo djelo iz okvira internacionalnog stila jest istovremena pripadnost i ograničenome mjestu. Dobrovićeve kuće vežu se i na tradiciju dubrovačkih ljetnikovaca i ladanjskog života elite, bivajući i same njen sastavni dio. Opisujući pojedine elemente i ukupni karakter arhitekture dubrovačkih ljetnikovaca, Dobrović je istodobno opisao i karakter svojih ladanjsko-stambenih kuća; lođu, trijem, odnos s vrtom, pronalazeć i čak povijesnu potvrdu opravdanosti izvedbe ravnog krova »...*nad orsanima, lođijama primenjuju se bez ikakve bojazni ravni krovovi*.« Vezu s tradicijom ljetnikovaca i duhom podneblja treba tražiti najprije u karakteru i ukupnosti odnosa kuće i njene neposredne i šire okolice, međusobnom pretapanju njihovih prostorija u organskom procesu stvaranja izdvojenog mjesta. U ovom je smislu najizrazitiji primjer vile Rusalke: samo je manji dio njenih prostorija zatvoren sa četiri zida. Suptropska klima potpuno prodire u puninu kuće: kroz unutrašnju komunikaciju od prizemlja, preko lođe na katu, do ravnog krova. U izvedbi vile Adonis umjerenije je ostvaren susret unutrašnjega i vanjskog, postignut na *trijemu* dizanjem kuće na stupove i prodiranjem zelenila pod zgradu. Raskošno, doslovno prožimanje s okruženjem, usuprot racionalnoj diferencijaciji unutrašnjih prostorija, čini vilu Rusalku i vilu Adonis istovremeno *najavangardnijim i u haidegerovskom smislu mjesta najprikladnijim* djelima Nikole Dobrovića u Dubrovniku. Mnogo veća, ali i zatvorenija vila Vesna na otoku Lopudu ističe se prednošću *klasičnog* položaja, s tri razine platformi, u mediteranskom vrtu na padini okrenutoj moru. Obličniji spomenik Viktoru Dyku – visoki betonski monolit, šuplji valjak s imenom praškoga gradonačelnika, izdubljenim u oplati – s trokutnim odmorštem u podnožju, smješten na račvanju puta uz sitnu suhozidnu starohrvatsku crkvicu u slikovitom, bujnome mediteranskom krajoliku precizno nam ilustrira Dobrovićevo uistinu haidegerovski odnos prema mjestu. Vertikala razapeta između neba i zemlje s pripadajućim elementima pejzaža suvremeno je ostvarenje Norberg - Schultzova klasičnog pejzaža.

Dva najcjelovitija Dobrovićeva djela vrtne arhitekture, park hotela Grand i vrt vile Wolff zorno ilustriraju razapetost arhitekta *moderne* između služenja povlaštenima i brige za potrebe javnosti. Hotelska zgrada u duhu *savremene demokratske urbanistike* uvučena je u dubinu parcele, a pred njom je oblikovan osno komponirani park: drvored tropskih palmi, s komandnim mostom kao prilazom hotelu, a njemu sa strana otvoreni javni prostori s različitim vrstama nižeg i višeg suptropskog zelenila i armiranobetonskim klupama i stolovima. Druga su krajnost vrtovi vila, izolirana boravišta povlaštene elite: betonske staze-pergole u vrtu vile Wolff namijenjene uživanju u krajoliku potpuna su suprotnost demokratskoj klupi pred hotelom Grand, ostvarenom fragmentu *savremene demokratske urbanistike*. I jedan i drugi vrt možemo smatrati avangardnim transformacijama

²⁵ Ivanišin, K. (1999.), Nikola Dobrović – Hotel Grand na Lopudu, „Oris“, 3 (3): 126-139, Zagreb

tradicijskog, renesansnog uzora; park hotela jednorazinskog, a vrt vile Wolf terasastog vrta. Tri armiranobetonske pergole Parnassos-Olympos- Kosmos (od najniže prema najvišoj), monolitno izlivena jedna iznad druge uz ruševinu srednjovjekovnog zida apoteoza su kreativne nesputanosti avangarde. Sticajem okolnosti nikad dovršene do kraja, preuzimaju ulogu antičkih ruševina u romantičarskom parku.

U plastičnom jedinstvu, park pred hotelom, premda izrazito geometrijski, primjer mekanog povezivanja s okolinom, i sama zgrada smatraju se najcjelovitijim Dobrovičevim djelom, projektiranim do detalja, ugrađenog namještaja: drvenog u hotelskim sobama i armiranobetonskog u parku. Zgrada je prožeta svojim okruženjem, raslinje prodire pod bočni trakt podignut na stupove i penje se na betonsku pergolu na njegovu krovu. Krov je lekorbizjeovski aktivna ravnina, nad središnjim dijelom je pozornica s auditorijem. Jedno od najboljih dijela moderne arhitekture u Hrvatskoj u svojoj ukupnosti, od interijera do svoje urbanotvorne vrijednosti, znači realizaciju modernističke težnje sintezi. Primjena ovog koncepta u rješenju parka hotela Grand na Lopudu anticipacija je i danas nedvojbeno aktualnih urbanističkih problema Dubrovnika u njegovoj regiji. Kroz okupljanje srednjoeuropske tradicije i karaktera mediteranskog podneblja, bivajući istovremeno dijelom avangardnih težnji trenutka, stvara Dobrović svojevrstan regionalni izraz, ograničen područjem Dubrovnika i njegove arkadije koji, kako kaže Frampton, »ne zapada u sentimentalnost koja bi isključila racionalne oblike i suvremenu tehniku«.9 Uvjetovan je, dakle, i kontekstom vremena, pa može postati obrascem primjenljivim i izvan okvira svog postanka »kao u ranija vremena arhitekti treba da se služe najmodernijim sredstvima, materijalom i konstrukcijama i da se pri tom rukovode istim duhom i pravilima urbanističkih i arhitektonskih principa kojima su se rukovodili svi stari majstori ovog grada. Jedino na taj način moći će se stvoriti specifični dubrovački umjetnički ambijent.« Do danas sačuvana Dobrovičeva djela, ostvareni fragmenti jedne zaboravljene utopije – svjedoci su slobodoumnosti i naprednosti svog vremena. I u pojedinim svojim dijelovima i kao cjelina, Dobrovičev dubrovački opus završava u sintezi, postavljenoj »iznad svih ograničenih ciljeva«, i upravo ga ta njegova karakteristika čini sastavnim dijelom konceptualizirane modernističke suvremenosti. Za Dobrovića »arhitektura je domena faustovskih meditacija, a ne igralište organskih čula«, suvremenost je njena ključna i samorazumljiva kategorizacija.²⁶

Još se jedan autor dotaknuo valorizacije djela Nikole Dobrovića, ali u kontekstu Hrvatske moderne arhitekture između dva rata. Rad Tomislava Premerla još je značajniji za valorizaciju djela Nikole Dobrovića na našem tlu i to zbog toga što je to jedina za sada knjiga u kojoj su prikupljene i kritički sistematizirane, te postavljene teze o vrijednosti moderne i avangardne arhitekture što su je u Hrvatskoj između dva rata stvarali arhitekti koji pripadaju ovom kulturnom krugu rođenjem, školovanjem ili djelovanjem. Tema obuhvaća sve ono arhitektonsko stvaralaštvo koje se je gradilo na načelima novih nazora o prostoru i ulozi arhitekture u društvu, a koje se vežu na najznačajnija kretanja arhitektonske misli i djela u Europi dvadesetih i tridesetih godina.

²⁶ Ivanišin, K. (2000.), Arhitekt Nikola Dobrović i vizija demokratskog grada, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti“, 24: 127-134, Zagreb

Direktnim vezama sa središtima europskih zbivanja i najnaprednijih misli tog vremena ostvaruje se niz djela visoke arhitektonske vrijednosti. Uz osvjetljavanje i obradu tih vrijednosti Premerl nameće tezu o kulturološkoj funkciji arhitekture u najširem smislu. Funkcija i slojeviti značaj arhitektonskog stvaralaštva u ovom je radu analizirana obzirom na zbivanja i društveno-povijesnu situaciju kod nas, te u usporedbi s europskom avangardom međuratnog razdoblja...²⁷

Premrl u svojoj knjizi na temelju sakupljene i proučene građe općenito govori o arhitekturi tog razdoblja, ali kao da baš govori o Grand hotelu na Lopudu kada kaže:

„Estetski funkcionalizam i kreativni konstruktivizam kao jedinstvena metoda stvaranja, ali specifična za svaki pojedini zadatak. U svakoj koncepciji arhitektura je odgovarala humanizmu novog vremena i zahtjevima suvremenog života. Te misli, novi građevinski materijali i tehnika nosili su u sebi i adekvatnu novu prostornu misao, ostvarivanu i dokazivanu ravnotežom kompozicije volumena i pročelja s prostornim sklopom unutrašnjosti koji u zajedničkom funkcioniranju oživotvoruju najvrednije postavke moderne arhitekture u humanom i estetskom smislu. Čistoćom konstruktivnog sustava i načina gradnje, jednostavnošću i negiranjem dekorativnih elemenata, prostor je građen i tretiran funkcionalno (što ne znači funkcionalistički) i humano bez obzira o namjeni objekta. Takve misli i ti rezultati bitni su čimbenici u teoriji moderne arhitekture i oni ni danas nisu zastarjeli.

U tim djelima naše moderne arhitekture jasno dominira sustav ploha i naglašenih volumena koji su posljedica konstrukcije, tehnike građenja i svojstva materijala, te zahtjeva ekonomičnosti i nove funkcije. I bez dekora prošlosti i bez lažnih maski na pročeljima, arhitektura uvjetovana shvaćanjima i oblikovanjem unutrašnjeg prostora dosiže visoke prostorne i likovne vrijednosti. Poborničko djelovanje naših arhitekata dvadesetih i tridesetih godina temeljilo se prvenstveno na gledanju arhitekture kao novog humanizma koji mora zadovoljiti sve potrebe čovjeka i zahtjeve društva. Shvaćanje funkcionalnosti arhitekture obvezuje arhitekta da riješi onu determiniranu zadaću koju je život stavio pred arhitektu i koju će arhitektonski stvaralac uokviriti u svrsishodan, odgovarajući okvir arhitektonskog organizma. Progres industrije, napredak tehnike i nove mogućnosti materijala istinske su tekovine novog vremena i samo one mogu integralno izgrađivati arhitektonski izraz industrijskog društva i dvadesetog stoljeća. Arhitekt služeći se konzekventno i iskreno tim tekovinama, na postavljeni zadatak odgovara superiornim rješenjem i tako samu funkciju dovodi na višu razinu. Nova je arhitektura izborila mogućnost da kreira i samu funkciju i novi red stvari, gdje estetsko i funkcionalno, tehničko i umjetničko znače integralnu kreaciju. Uloga tehnike ne očituje se samo u građenju, ona djeluje usporedno sa svim ostalim čimbenicima u arhitektonskoj misli kao jedna od važnih tekovina društva, utječući na formiranje funkcije i usporedno rješavanje te funkcije u sklopu novih oblika...“

²⁷ Šegvić, N. (1990.) iz recenzije knjizi Premerl, T., (1990.) Hrvatska moderna arhitektura između dva rata, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb

KONZERVATORSKE SMJERNICE

PRETPOSTAVKE ZA OBNOVU

UVOD, HOTEL, NASELJE, ELEMENTI VANJŠTINE

Kada govorimo o Grand hotelu Lopud i njegovoj valorizaciji ne govorimo samo o fizičkom objektu nego o cijelom kompleksu hotela, parka i komunikacija unutar kompleksa i o njegovim sponama s okolnim prostorom unutar naselja.

Detaljnou analizom svih dostupnih i relevantnih podataka spoznali smo izvorne karakteristike i osnovne vrijednosti kompleksa u skladu s kojima bi ga trebalo obnoviti i privesti suvremenoj namjeni.

Činjenica je da je kompleks Grand hotela Lopud tijekom ratnih i poratnih godina nekorišten i neodržavan, što se odrazilo na njegovo stanje i izgled. Međutim to nije uništilo konstruktivne i oblikovne elemente objekta i okoliša samo ga je dovelo u vrlo zapušteno stanje.

UNUTRAŠNJI PROSTOR I NJEGOVE VRIJEDNOSTI

Funkcioniranje unutrašnjeg prostora bitni je element vrijednosti arhitekture (duga desetljeća to je bio gotovo jedini dopušteni kriterij vrednovanja).

Utvrđeni značaj originalnih komunikacija oko kompleksa i unutar njega potrebno je prilikom projektiranja uskladiti s novim zahtjevima i vrijedećim standardima te pokušati bazirati novu koncepciju na originalnoj.

U zoni prizemlja u kojoj su narušene izvorne komunikacije posebnu pažnju potrebno je usmjeriti na njihovu rekonstrukciju (aktivirati bočni ulaz u objekat hotela, ostvariti prolaz kroz objekat šetnicom i aktivirati stražnji vrt). Iz ove koncepcije proizlaze i drugi zahvati u prizemlju centralnog objekta, koji bi se trebali rješavati u tješnjem kontaktu s projektantom. Potrebno je ustanoviti mogućnost (obzirom na kapacitet hotela i standarde modernih kuhinja) vraćanja prvobitne zakrivljene forme stražnjeg zida kuhinje centralnog objekta prema stražnjem vrtu i vraćanja originalne vertikalne komunikacije s podrumom.

Ostali zahvati u prizemlju su kozmetički. Istražne sonde su pokazale oblike izvornih

stupova u trijemu sjeverozapadnog krila i razlog njihovog pravokutnog i masivnog oblika (kanalizacione vertikale prolaze uz izvorne okrugle stupove). Biti će potrebno pronaći novo rješenje za izvode sanitarnih čvorova s katova, a vratiti izvoran izgled stupovima trijema. Također predvidjeti uklanjanje recentnog zida između stupova trijema.

Ostalo će biti nužno uskladiti sa suvremenim standardima, čuvajući karakter komunikacija, rekonstruirajući karakter zajedničkih prostora zadržavajući izgled vanjštine, što nije nimalo laka projektantska zadaća.

Jugoistočno krilo je recentno i narušilo je osnovnu koncepciju komunikacija u kompleksu, stoga je podložno slobodnijoj rekonstrukciji, kako bi se omogućila uspostava originalno zamišljene komunikacije sa stražnjim vrtom.

Posljedice čuvanja arhitektskih karakteristika/vrijednosti u ovom su slučaju gubici u kapacitetu hotela, i to ne beznačajni. Ako se taj manjak količine ne bude mogao kompenzirati samo porastom (osuvremenjenjem) komfora, postavit će se pitanje povećanja kapaciteta. Uz uvjet da se hotel ne povisuje, koji je ultimativan, pojavit će se možda pitanje dogradnje stražnjega trakta. U tom slučaju postoji Dobrovićeva varijanta (s oblim završetkom) na koju će se projektanti moći pozivati, prethodno riješivši mala servisna zdanja oko hotela (ukoliko neko od njih nije nosilac vrijednog tehnološkog rješenja).

Hotel-spomenik (kojemu karakteristika "heritage" može kompenzirati tek dio nedostatnog komfora) - mogao bi sačuvati citat iz bivše dispozicije - izložbeni apartman, dvokrevetnu sobu i dvokrevetnu sobu s pomoćnim ležajem rekonstruirane u "vremeplovnu" svrhu.

Smatramo poželjnim u rekonstruiranim sobama centralnog objekta i sjeverozapadnog krila naglasiti originalnu podjelu smještajnih jedinica.

Potrebno je dizala koja su rekonstrukcijom inkorporirana u centralni objekat, ukoliko su i dalje potrebna, rješiti na način da nemaju krovnu kućicu, kako bi se stvorili uvjeti za korištenje glavne terase na ravnom krovu centralnog objekta.

Tu valja istaknuti i potrebu da se oživi i stavi u funkciju Dobrovićeva pozornica na krovu - idealna za manja kazališna zbivanja, pa i za malu dependansu Dubrovačkih ljetnih igara. Potrebno je ukloniti naknadne ventilacijske otvore. Uspostaviti izvorne kote otvorenih krovnih terasa centralnog objekta i sjeverozapadnog krila prema originalnim detaljnim nacrtima (obloga brodski pod drvene letve na podkonstrukciji)...

Obloge stupova, podove u objektu, gazišta i čela stepenica, poklopnice rukohvata, boju betonskih klupa ugrađenih na objektu, potrebno je detaljno interijerski sagledati i ugledajući se na originalni koncept (brod) dobro izbalansirati u savremenim materijalima.

Obnoviti prema originalnim elementima kako pergolu tako i metalne okvire na parapetima terasa objekta i na krovnim terasama, stožere/stupove na mjestima gdje su nekada postojali (na vrhu gledališta i na polkružnom proširenju/postolju uz nasuprotni parapet).

Prilikom bilo kakvih zahvata na zidnim plohama potrebno je izvršiti ispitivanje žbuke, njene čvrstoće i kvalitete, te je potrebno pažljivo obnoviti oštećene perforacije u plohamo zida (slova, kružni otvori...)

Rekonstruirati tj vratiti u izvorno stanje plohe staklenih prizama na stražnjoj fasadi (sukladno starim fotografijama).

Sačuvati poporcije objekta. Iz toga slijedi da hotel ne smije mijenjati visinu; da mora čuvati svoja arhitektonsko-stilska obilježja.

IZVANJSKI PROSTORI, VRT

Vrijedno obilježje ove arhitekture jest i oprema eksterijera. Dobrović u betonu realizira neoklasicistički uravnotežen dizajn namještaja (nekoliko vrsta klupa). Taj fini betonski namještaj trebalo bi obnoviti, a prema njemu izvesti i opremu priključenih novih prostora.

Njihov parter valja uskladiti s njima, obnoviti šetnice, namještaj i fontanu.

Zanimljivo je kako je u svom strogom modernizmu Dobrović u vrtu primjenio tradicionalni, "meki"! lokalni motiv oblutaka kao raster u betonu. Na taj se način šetnica prošetala od renesansnih ljetnikovaca do novoga doba, prenoseći memoriju kulture ladanja makar u zdanje za mnoge ali privremene korisnike.

Dok je prednji vrt jasno oblikovan, stražnji vrt, mrljevitiji i romantičniji, zahtijeva novo promišljanje s obzirom na nove površine koje će se osloboditi uklanjanjem neodgovarajućih sadržaja (barake).

Artikuliranje stražnjega vrta, vrta kao bitnog elementa vrijednosti hotela, zahtijeva što čišći i slobodniji prostor oko zdanja.

Potpuno je novi element u vanjskom prostoru hotela "Grand" dokup zemljišta iza dominikanskog samostana. On je od velike važnosti, jer osigurava hotel od neželjenog susjedstva, povećava njegov "domet evazije", pruža mogućnost uvođenja novih sadržaja (mini-agrikultura). Bilo bi idealno kada bi cijeli dominikanski kompleks mogao postati dio te cjeline. Dok bi crkva, zadržavajući sakralni status, mogla biti mjesto glazbenih i drugih događaja - koncerata, tradicijskih obilježavanja crkvenih blagdana - Veliki tjedan, i sl.) - uz nju bi se u obnovljenom samostanskom zdanju mogla stvoriti multifunkcionalna dvorana, za izložbe, književne večeri i slično, koja bi i za hotel i za Lopud bila prava "tvornica događaja". Kultura je u svakom slučaju perspektivna grana ponude, a svojom spomeničkom vrijednošću pripada joj i sam hotel.

DANAŠNJE STANJE I NEPOSREDNO POTREBNI POSTUPCI

Hotel je pretrpio svojevrsan mirnodopski rat, najezdu vandala koji su ga opustošili do zidova. Ništa od opreme u njemu nije ostalo cijelo. Smeće se nalazi u zgradi i oko nje, pa bi radikalno čišćenje bilo hitno i nužno ma za koji početak posla - čak za mjerenje ili restauratorsko sondiranje.

Osim smeća u najdoslovnijem smislu potrebno je i uklanjanje naknadno unesenih, neizvornih, nesukladnih elemenata kao što su oplata stupova, opločenja podova i zidova itd. Održavanje zgrade u sadašnjem stanju propasti vrlo vjerojatno ima negativne posljedice na život vegetacije koja je ovdje od maksimalne vrijednosti i važnosti.

BIBLIOGRAFIJA

- Bačić, D. (2003.), Spomenik Viktoru Dyku na Lopudu, „Prostor“ 11; 45-55, Zagreb
- Dobrović, N. (2004.), Dubrovnik kao gradotvoračko svjedočanstvo, Zbornik Festivala arhitekture „Pejzaž i arhitektura“, 168-179, Grad Dubrovnik, Dubrovnik
- Dobrović, N. (1931.), U odbranu savremenog graditeljstva, „Arhitektura“ 2, Ljubljana
- Grujić, N. (1991.) Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, Knjiga 4, Zagreb
- Ivanišić, K. (1999.), Nikola Dobrović – Hotel Grand na Lopudu, „Oris“, 3 (3): 126-139, Zagreb
- Ivanišić, K. (2000.), Arhitekt Nikola Dobrović i vizija demokratskog grada, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti“, 24: 127-134, Zagreb
- Jadrušić, M. (2002.), Hotel Grand, Seminarski rad,, Veleučilište u Dubrovniku, Menađment u turističkoj destinaciji, mentor:Mr Lukša Lucijanović, Dubrovnik
- Kečkemet, D.(1976.) Moderna arhitektura u Dalmaciji, „Arhitektura“ 156-7, Zagreb
- Nodari, M. I Laznivat, Z., (2005), Park hotela Grand na Lopudu – Kulturno –povijesna valorizacija i analiza prostora, u sklopu elaborata Vrednovanje postojećeg stanja vrtno-arhitektonske cjeline hotela „Grand“ na Lopudu s idejnim rješenjem prednjeg vrta“
- Oreb-Mojaš, M. (1983.-1984.), Simetrija, materijal i brod, „Arhitektura“, 36-37 (186-188): 60-63, Zagreb
- eb-Mojaš, M. (1984.), Graditeljska ostvarenja Nikole Dobrovića na dubrovačkom području, „Arhitektura urbanizam“, 24 (93): 4-10, Beograd
- Pechar, J.-Ulrich, P. (1981.), Programy česke architektury, Odeon, Praha
- Perović, M.R. (1980.), Dobrović – Tekstovi Nikole Dobrovića u izboru Miloša R. Perovića, Urbanizam Beograda, 12 (58), Beograd
- Plejić, R., (2003.) Utjecaji Praške škole na arhitekturu moderne u Splitu, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, mentor prof.dr. Nikola Filipović, Zagreb.
- Premerl, T., (1990.) Hrvatska moderna arhitektura između dva rata, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb
- Radović, R. (1998.), Savremena arhitektura između stalnosti i promena ideja i oblika, Stylos, Novi Sad
- Srhoj, V., (1988.) Kosta Strajnić – život i djelo, Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, mentor Prof dr Tonko Maroević, Zagreb
- Strajnić, K. (1930), Dubrovnik bez maske – Uzaludni napori i teška razočaranja, piščevo izdanje, Dubrovnik.
- Vukotić-Lazar, M. (2002.), Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića (1945.-1967.), Plato, Beograd
- Žaknić, I. (1997.), Le Corbusier The Final Testament of Pere Corbu, A translation and Interpretation of Mise au point by Ivan Žaknić, Yale University Press, New Haven and London